

მარკუს ფაბიუს კვინტილიანუსი

ძველი რომაელი ავტორი სწავლების თანამედროვე ხედვით

მარკუს ფაბიუს კვინტილიანუსი (ახ.წ.35-96) არის ავტორი, რომელმაც გავლენა მოახდინა პლინიუსის წერილებზე, ტაციტუსის დიალოგებზე და გარკვეულწილად, სვეტონიუსზე. იერომე, რუფინუსი და კასიოდორუსი ახსენებენ კვინტილიანუსს. მისმა ე.წ. უნივერსალური ცოდნის იდეამ, ადაფრთოვანა მარციანუს კაპელა და ავგუსტინე. მე-11-10 საუკუნეებში გერმანიაში უკვე მოიპოვებოდა კვინტილიანუსის შრომების ასლები. სრული ტექსტი აღადგინა პოჯიომ 1415-1416 წლებში.

მარკუს ფაბიუს კვინტილიანუსმა ზეგავლენა მოახდინა ლიტერატურის კრიტიკოსებზე და მასწავლებლებზე მე-15-მე-17 სს.-ში. პეტრარკამ (1374წ.) წერილი მიუძღვნა კვინტილიანუსს; ლორენცო ვალამ (1457წ.) იგი ციცერონზე მაღლა დააყენა; ფილელფომ (1482წ.) შეაქო მისი ლათინური. ერაზმუსმა საფუძვლიანად შეისწავლა კვინტილიანუსი; ლუთერმა მას უპირატესობა მიანიჭა ყველა ავტორთან შედარებით; მელანხტონმა რეკომენდაცია გაუწია, ესწავლებინათ სკოლებში.

თანამედროვე ევროპისთვის კვინტილიანუსი იყო დამოუკიდებელი, თავისუფალი აზროვნების გიდი¹. ბაროკოს ეპ-

¹ Fantham 2011:47-51.

ოქაში კვინტილიანუსი ხელახლა აღმოაჩინეს. მისი ზეგავლენით გერმანიაში პირველად დაიწერა სერიოზული ნაშრომი ორატორულ ხელოვნებაზე (მეიფარტი); კვინტილიანუსის აღზრდის მეთოდებით ხელმძღვანელობდნენ სკოლებში მე-18 საუკუნემდე. ი. ბახმა, რომელიც კარგად ფლობდა ლათინურ ენას, ყურადღება დაუთმო კვინტილიანუსს თავის მუსიკალურ ესეებში; გოეთე სტუდენტობისას დაინტერესდა რომაელი ავტორით (1770-1771წწ.); მომსენი “მჭევრმეტყველების სწავლებას” თვლიდა ანტიკურობის ყველაზე გავლენიან წიგნად; მე-20 საუკუნეში ლუჩიანო ალბინი (პაპი ჯონ პაულ პირველი) კვინტილიანუსს მიუძღვნა ეპისტოლე, რომელშიც გამოთქვა სურვილი, მისი მეთოდები და აზრები არ დაკარგულიყო.

კვინტილიანუსი არის ლიტერატურის ისტორიის პირველი ისტორიკოსი. კვინტილიანუსმა პირველმა გამოიყენა შედარებისა და ანალოგის მეთოდი². მისი „მჭევრმეტყველების სწავლება“ 12 წიგნისგან შემდგარი თხზულებაა, რომელშიც 115 თემაა დამუშავებული³. მეორე წიგნში ავტორი ეხება ისეთ საკითხებს, რომლებიც დღესაც არ კარგავს მნიშვნელობას, როგორცაა: როგორი უნდა იყოს მასწავლებელი, როგორ თვისებებს და ღირსებებს უნდა ატარებდეს იგი; აუცილებელია თუ არა სწავლის დასაწყისშივე უმაღლესი კატეგორიის მასწავლებლის შერჩევა; როგორ განუვითაროთ მოსწავლეებს მჭევრმეტყველების პირველი უნარ-ჩვევები; წავაკითხოთ თუ არა ისტორიკოსების და რიტორების თხზულებები; რომელი და როგორი მწერლებით ჯობია დავიწყოთ; რა თემები შევარჩი-

² Laing 1920: 515-534.

³ Galand 2010.

ოთ თხზულების დასაწერად; ვაიძულოთ თუ არა ახალგაზრდები, ზეპირად დაისწავლონ ცნობილი ნაწარმოებებიდან მნიშვნელოვანი ნაწყვეტები; უნდა გავითვალისწინოთ თუ არა სწავლისას ბავშვის ინტერესები და შესაძლებლობები; საჭიროა თუ არა გარკვეული წესების დადგენა მჭევრმეტყველებაში; რატომ ტოვებენ ზოგჯერ უსწავლელები ჭკვიანის შთაბეჭდილებას; რა არის მჭევრმეტყველება და ვინ შეიძლება იყოს კარგი ორატორი; რა სარგებლობა აქვს რიტორიკას; შეიძლება თუ არა რიტორიკა ხელოვნების დარგად ჩაითვალოს; მჭევრმეტყველებას სწავლა უფრო უწყობს ხელს, თუ ნიჭი და ბუნება; რომელი ტიპის მეცნიერებებს განეკუთვნება რიტორიკა; რა არის რიტორიკის საგანი; შეუძლია თუ არა მას კეთილი საქმეების გაკეთება და სხვა.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მარკუს ფაბიუს კვინტილიანუსი არის ძველი რომაელი ავტორი ყველაზე თანამედროვე იდეებით სწავლების შესახებ, რაშიც, თავად დარწმუნდებით, როცა წარმოდგენილ თარგმანს გაეცნობით.

რადგანაც კვინტილიანუსის „მჭევრმეტყველის სწავლება“ ქართულ ენაზე არ არსებობს, ბატონმა რისმაგ გორდეზიანმა მირჩია, შევჭიდებოდი ამ ურთულეს საქმეს, რომელზეც უკვე რამდენიმე წელია ვმუშაობ. ამჟამად, თქვენს სამსჯავროზე წარმოვადგენ ნაშრომის მეორე წიგნის თარგმანს, მცირეოდენი შემოკლებით. ქართულად იბეჭდება პირველად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Fantham, Elaine. *Roman Readings: Roman Response to Greek Literature from Plautus to Statius and Quintilian*. Beiträge zur Altertumskunde, 277. Berlin; New York: De Gruyter, 2011.

Galand, P., F. Hallyn, C. Lévy, W. Verbaal, *Quintilien ancien et moderne*. Etudes réunies, Turnhout 2010, Brepols Publishers, ISBN 978-2-503-52865-6

Laing, Gordon J. *Quintilian, the Schoolmaster*. The Classical Journal 15.9 (1920).

Quintilianus, Marcus Fabius. *Institutio Oratoria*, translated by H.E. Butler. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University press, 1920.

მარკუს ფაბიუს კვინტილიანუსი

„მწვერმეტყველების სწავლება“

წიგნი მეორე

ჩვევად შემოვიდა (და ეს ჩვევა უფრო და უფრო იკიდებს ფეხს) – ბავშვებს მქვერმეტყველების სწავლა, უმეტესად, რომაელ, ხოლო ზოგჯერ, ბერძენ მასწავლებლებთან დააწყებინონ გაცილებით უფრო გვიან, ვიდრე მიზანშეწონილია. ამისთვის ორი მიზეზი არსებობს: ორატორებმა, განსაკუთრებით ჩვენებმა, თავიანთი შანსი ხელიდან გაუშვეს, ხოლო გრამატიკოსებმა სხვისი ვალდებულება მიითვისეს.

რიტორები ფიქრობენ, რომ მათი საქმე მხოლოდ დეკლამირება, მისი ხელოვნების და მასში დაოსტატების სწავლებაა; ასევე, სათათბირო და სასამართლო საკითხების და მხოლოდ ამისათვის საჭირო წესების სწავლებით შემოიფარგლებიან, ხოლო ყველაფერი დანარჩენი, როგორც მათი მოწოდებისთვის შეუფერებელი, ეზარებათ. მაშინ, როცა გრამატიკოსები, უკმაყოფილონი იმით, რაც დარჩათ (რისთვისაც მათ მადლობა უნდა ვუთხრათ), ხელს ჰკიდებენ მქვერმეტყველებაში ისეთ ურთულეს საკითხებს, როგორიცაა *prosopopeiae* და *suasorias*, რომლებშიც მქვერმეტყველების უდიდესი ძალაც კი უკუგდებულა.

შედეგად, ერთი ხელოვნების უმთავრესი საქმე სხვა ხელოვნებაში მეორეხარისხოვნად იქცა. ბავშვები, რომლებიც ას-

აკის შესაფერისად სწავლების უმაღლეს საფეხურზე უნდა გადასულიყვნენ, რჩებიან ყველაზე უფრო დაბალი საფეხურის სკოლაში და რიტორიკას გრამატიკოსებთან სწავლობენ. ამგვარად, რაც ძალიან სასაცილოა, ყმაწვილი მხოლოდ მაშინ მიდის განსასწავლად რიტორთან, როცა რიტორიკა უკვე იცის.

ჩვენ ყველა საგანს თავის საზღვარს დავეუდგენთ და გრამატიკასაც, რომელიც ლათინურად ნიშნავს ასოების, ან ბგერების ცოდნას, უნდა ჰქონდეს თავისი მკაცრად განსაზღვრული არეალი, განსაკუთრებით, იმ თავმდაბლობის გამო, რისთვისაც ძველმა გრამატიკოსებმა უწოდეს საკუთარ თავს ეს სახელი. მიუხედავად იმისა, რომ თავდაპირველად იგი პატარა წყარო იყო, თანდათან გაძლიერდა პოეტებისა და ისტორიკოსების წყალობით და ახლა მოედინება, როგორც ძლიერ არხი. და მაინც, გარდა ოსტატურად საუბრის ხელოვნებისა, რომელიც სხვაგვარად შორს იქნებოდა ღრმა და ყოველმხრივი ხელოვნებისაგან, მან შემოიერთა სწავლების მთელი რიგი სხვა საკითხები. რიტორიკაც, რომელსაც ასე იმიტომ დაერქვა, რომ ასწავლის მჭევრმეტყველურად და მწყობრად ლაპარაკს, არ უნდა გაუუცხოვდეს თავის ვალდებულებებს, არ უნდა ითმენდეს, რომ ის, რაც მისი კუთვნილებაა, სხვაგან განთავსდეს. სწორედ ამის გამო დაკარგა მან თავისი საკუთრების დიდი ნაწილი.

სულაც არ ვდავობ იმის შესახებ, რომ გრამატიკოსთა შორის იქნებიან შემძლენი, ასწავლონ რიტორიკა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს მასწავლებელი შეასრულებდა რიტორის და არა საკუთარ (გრამატიკოსის) ფუნქციას.

ახლა გავარკვიოთ, როდის უნდა ვასწავლოთ ყმაწვილს მჭევრმეტყველება? მოკლედ ვიტყვი: მაშინ, როცა მასში ამის-

ათვის საჭირო უნარები ჩნდება და სულაც არ არის ეს დაკავშირებული ასაკთან. ეს დაკავშირებულია მისი სწავლის შედეგებთან. ანუ, შეკითხვაზე – როდის უნდა მივიდეს ბავშვი რიტორიკის მასწავლებელთან? – პასუხი არის: როცა იგი ამისთვის მზად იქნება.

მაგრამ ეს საკითხი, თავის მხრივ, დაკავშირებულია ჩემს წინა მსჯელობასთან, რადგან თუ მას ასწავლის გრამატიკოსი და იგი შემოიფარგლება მხოლოდ ე. წ. სათათბირო სიტყვებით, მაშინ რიტორი მოგვიანებით გახდება საჭირო; ხოლო თუ რიტორი თავს არ არიდებს ადრეულ საფეხურზე ბავშვის გაწრთვნას და სურს, ზუსტად შეასრულოს ყველა თავისი მოვალეობა, მაშინ მისი ყურადღება საჭიროა თავიდანვე, როცა მოსწავლე იწყებს ნარაციას, თხრობას და ასრულებს პატარა სავარჯიშოებს ქებასა და კიცხვაში.

განა არ ვიცით, რომ ძველებიც, თუ სურდათ წარმატებისთვის მიედწიათ მჭევრმეტყველებაში, ამუშავებდნენ თავიანთ მოსწავლეებს თეზისებზე, ჩვეულებრივ, ზოგად ადგილებზე და სხვადასხვა საკითხებზე (კონკრეტული გარემოებების თუ პირების ჩართულობის გარეშე), რომლებზეც დამოკიდებულია საქმეები, ნამდვილი თუ გამოგონილი? აქედან, ცხადი ხდება, რომ სირცხვილია დავთმობთ მჭევრმეტყველების ის ნაწილი, რომელიც მათთან უპირველესი და ერთადერთი იყო.

და განა ყველაფერი ის, რაზეც მე ვისაუბრე, არ შედის ორატორის მოვალეობებში და ყველაფერი არ განეკუთვნება სასამართლო მჭევრმეტყველებას? განა არ განეკუთვნება მას ფორუმზე წარმოთქმული სიტყვა? და არ შეადგენს განა იგი რიტორიკის ყველაზე მთავარ ნაწილს?

განა სახოტბო სიტყვები (პანეგირიკები) და ლანძღვა-გინე-ბა ხშირად არ ახლავს იმ დისპუტებს? ასევე, ზოგადი ადგილები, ან ნაკლისკენ მიმართული სიტყვები, როგორსაც ვხვდებით ციცერონთან, ან უბრალოდ კითხვის გამომხატველი, როგორც, მაგალითად, კვინტუს ჰორტენსიუსთან, ვთქვათ, ასეთი – უნდა ვენდოთ თუ არა სუსტ მტკიცებულებებს მოწმის წინააღმდეგ, ან მის სასარგებლოდ? განა ერთად არ არის ეს ყველაფერი თავმოყრილი საქმის იდუმალ, ღრმა არსთან?

ეს ისეთი იარაღია, ყოველთვის მზად რომ უნდა გქონდეს ყოველი შემთხვევისთვის. ვინც თვლის, რომ ეს ყველაფერი არ უნდა მივაკუთვნოთ ორატორს, ფიქრობს, რომ ქანდაკება არ არის დაწყებული, როცა მისი ნაწილები (დეტალები) დაყალიბებულია (ჩამოსხმულია). ეს არ ნიშნავს, რომ გრამატიკოსს ძალიან ადრე ვართმევთ აღსაზრდელს, თითქოს იმ მიზეზით, რომ რაც შეიძლება სწრაფად გადავცეთ იგი რიტორს.

ამ ყველაფერს შეიძლება დაემატოს შიში იმის თაობაზე, რომ ბავშვი გადაიღლება ორი მასწავლებლის გაკვეთილებისგან. მე მის შრომას კი არ ვზრდი, არამედ ის, რაც ერთი მასწავლებლის ხელში იყო თავმოყრილი, განაწილდება. ასე თითოეული ტუტორის მუშაობა უფრო ეფექტური იქნება თავის სფეროში. ეს მეთოდი, რომელსაც ბერძნები ახლაც იყენებენ, რომაელმა რიტორებმა უკუაგდეს, ამიტომ მათი მოვალეობები სხვებმა მიისაკუთრეს.

როგორც კი ყმაწვილში იჩენს თავს იმდენი შესაძლებლობა, რომ შეითვისოს ჩემს მიერ ზემოთ აღნიშნული პირველი რჩევები მჭევრმეტყველებაში, მაშინვე უნდა ჩავაბაროთ იგი ორატორებს.

ყურადღება უნდა მივაქციოთ ამ უკანასკნელთა ზნე-ჩვეულებებს. მე ამით ვიწყებ ჩემს მითითებებს არა იმიტომ, რომ სხვა მასწავლებლების მსჯელობებშიც ამოვიკითხე მსგავსი რამ – პირველ წიგნში ამაზე საკმაოდ ვისაუბრე; თავად აღსაზრდელთა ასაკი მაიძულებს უკვე ნათქვამი გავიმეორო.

ამ მასწავლებლებთან უკვე საკმაოდ მოზრდილი ბავშვები მიდიან და მათთან, ზოგჯერ, მოწიფულობამდეც კი რჩებიან. საჭიროა, ახალგაზრდობის ფერადოვნება მასწავლებლის გონიერებით იყოს დაცული, რათა, როცა გაიზრდება, უგუნურებაზე უარის თქმა შეძლოს.

მასწავლებელი არა მხოლოდ თვითონ უნდა იყოს პატიოსანი ადამიანი, არამედ თავისი მოსწავლეების ზნეობის მკაცრი ზედამხედველობაც უნდა შეეძლოს. დაე, უპირველესად, მამობრივი მზრუნველობა გამოიჩინოს ბავშვების მიმართ და თავი იმათ ადგილზე წარმოიდგინოს, ვინც მას ბავშვების აღზრდა ანდო.

ნურც თავად ექნება ნაკლი, ნურც სხვის ნაკლს მოითმენს. მის დიდებულებას არ უნდა ახლდეს უხეშობა, ალერსს – სისუსტე, რათა ერთით არ გამოიწვიოს ზიზღი, ხოლო მეორით – სიძულვილი. უმეტესად, უნდა ისაუბროს კეთილშობილებაზე. რაც მეტს მოვიქცევით ასე, მით უფრო ნაკლებად საჭირო იქნება დასჯა. ნუ იქნება ბრაზიანი მაშინ, როცა სიმკაცრეა საჭირო. მეცადინეობისას უბრალო, მომთმენი, უფრო კეთილგანწყობილი უნდა იყოს, ვიდრე ქედმაღალი.

ვინც აქტიურია, მონდომებით უპასუხოს მის შეკითხვებს, ვინც პასიურობს – მას თავად დაუსვას შეკითხვები წასახალისებლად. ნუ იქნება ქებაში ძუნწი, ნურც ზედმეტი მოუვა. პირველი სურვილს უკარგავს, მეორე – უდარდელობას უნერგავს

ახალგაზრდას. გამოსწორება, როცა საჭიროა, სიმკაცრის გარეშე უნდა მოხდეს. ბევრს ეკარგება სწავლის სურვილი, როცა მასწავლებლის ლანძღვა ზიზლის ზღვარზე გადის და სიძულვილს ემსგავსება.

ვეცადოთ, ყოველდღე ვუთხრათ ბავშვებს რაიმე ისეთი, მთელი ცხოვრება რომ დაამახსოვრდებათ. მისაბამი მაგალითები წიგნებშიც ბევრია, მაგრამ გაცილებით მეტ ზემოქმედებას ახდენს თავად იმ მასწავლებლის მიერ მოყოლილი, რომელსაც ბავშვი პატივს სცემს და რომელიც უყვარს. შეიძლება, მასწავლებელმა წარმოაჩინოს ის, ვისაც სურს ბავშვებმა მიბადონ და რომელთანაც სულიერად ახლოს არიან.

არ უნდა მისცეს ბავშვებს ერთმანეთის ქების უფლება, რაც ხშირად ხდება ხოლმე. უფროსებისთვისაც კი უხერხულია ღიად ილაპარაკოს იმაზე, რაც მეგობრისაგან გაიგონა. საჭიროა, მოსწავლეს ჰქონდეს მასწავლებლის სამართლიანობის იმედი და მხოლოდ იმას ლაპარაკობდეს, რაც მასწავლებლისგან მხარდაჭერილი იქნება.

ისეთი ცუდი ჩვევა, როგორცაა ერთმანეთის ქება, რომელიც შელამაზებულია თავაზიანობის სახელით, სწავლის ძალიან საშიში მტერია და განდევნილი უნდა იქნას კეთილშობილი სასწავლებლებიდან, როგორც არამდგრადი და ზედმეტად თეატრალური. შრომა და მონდომება ზედმეტად ჩაითვლება იქ, სადაც ყველა საქებად არის განწყობილი. მოსწავლეებმა თვალეზში უნდა უყურონ მასწავლებელს – იმათაც, ვინც მას უსმენს და მასაც, ვინც მათ წინაშე საუბრობს. ასე მიეჩვევიან კარგისა და ცუდის გარჩევას: ერთი თხზულების წერას ისწავლის, სხვები – მის სწორად განსჯას დაეუფლებიან.

ახლა კი, არა მხოლოდ ხტებიან ყოველი პერიოდის შემდეგ ადგილებიდან, არამედ კისრისტეხით გარბიან გარეთ, ყვირიან და ორმხრივი ქებით გადაწყდება თხზულების სიავეარგე. აქედან მოდის ქედმალლობა და უსაფუძვლო თვითდაჯერებულობა, მოსწავლეები ცუდად იწყებენ ფიქრს მასწავლებელზე, თუ ის მათ ნაკლებად შეაქებს.

თავად მასწავლებლებიც უნდა განსაკუთრებული სიფრთხილით და თავმდაბლობით მოეკიდონ ქებას. მოსწავლეები უნდა იღებდნენ ქებას მასწავლებლისგან და არა პირიქით – მასწავლებელი მოსწავლეებისგან. თუ ეს შესაძლებელია, მასწავლებელი უნდა დააკვირდეს, რომელი მოსწავლე რატომ და როგორ აქებს მას. უფრო მათთვის გაუხარდეს და არა საკუთარი თავისთვის, თუ აღმოაჩენს, რომ ეს შექება დამსახურებულია.

არ მინდა, რომ მცირეწლოვნები უფროსი ასაკის ახალგაზრდებთან ერთად იყვნენ. კარგ მასწავლებელს, რომ მან შეძლოს წესრიგის დამყარება და ყველასთვის თავისი ადგილის მიჩენა, არანაირი ნაკლი არ უნდა ჰქონდეს. მასწავლებელიც და მოსწავლეებიც რომ ყველანაირი უზნეობისგან თავისუფალი უნდა იყვნენ, ამაზე საუბარიც კი ზედმეტად მეჩვენება. ვინც საკუთარი შვილის მასწავლებლის არჩევისას, არ მიაქცევს ყურადღებას აღმზრდელის უნაირო თვისებებს, დაე, მან იცოდეს, რომ ყველა სხვა სიკეთე, რაზეც აქ ვილაპარაკეთ, წყალში ჩაიყრება.

არ მსურს გავჩუმდე იმათ გაფრთხილებაზე, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ბავშვი კი მივა იმ კონდიციამდე, შეძლოს მქვერმეტყველება ისწავლოს, მაგრამ თავიდანვე არ არის საჭირო ყველაზე ოსტატ რიტორთან მივიყვანოთ. ცოტა ხნით

ჯობია იგი შედარებით ნაკლები გამოცდილების მქონე მასწავლებელს ჩავაბაროთ. ასეთი მასწავლებელი ბავშვისთვის იქნება უფრო მისაღები, ადვილად აღსაქმელი და გასაგები; თავად მასწავლებელიც ნაკლები მოწყენილობით შეუდგება პატარასთვის მჭევრმეტყველების ანაბანას გადაცემას.

არ გამიჭირდება იმის მტკიცება, რომ თავიდანვე უმჯობესია სწორი და მყარი საფუძვლის ჩაყრა, რადგან სწავლის დასაწყისში მიღებული ნაკლის გამოსწორება შემდეგში ძალიან გაჭირდება და მომავალი მასწავლებლის ოსტატობაზე იქნება დამოკიდებული ამის გამოსწორება. მან ჯერ უნდა ნაკლი აღმოფხვრას, შემდეგ კი, ასწავლოს. პირველი გაცილებით მეტ სირთულესთან არის დაკავშირებული. ამიტომაც იყო, რომ, როგორც ამბობენ, ტიმოთეოსი, ცნობილი ფლეიტაზე დამკვრელი, ორჯერ მეტ თანხას იღებდა იმ შემთხვევაში, როცა მასთან სასწავლად სხვა მასწავლებლებისაგან მიდიოდნენ. ამგვარად, შეცდომას უშვებენ, როცა თვლიან, რომ სუსტი მასწავლებელიც შეძლებს ბავშვის სწავლებას დასაწყისში იმის იმედით, რომ კუჭი ყველაფერს მოინელებს. ასეთი რამის მიტევება კიდევ იქნებოდა შესაძლებელი, თუ ცუდი მასწავლებლები ასწავლიდნენ ცოტას, მაგრამ არა – ცუდს. მეორე შეცდომა, კიდევ უფრო ხშირად დაშვებული, არის იმის ფიქრი, რომ საუკეთესო მასწავლებელი უარს იტყვის ასწავლოს ელემენტარული, მარტივი, შეეზარება და არად დაგიდევთ, ან არც შეეძლება მათთვის თავის შეწუხება, მაგრამ ვინც ასე მოიქცევა, იმას მე აღმზრდელად არ ვთვლი, ხოლო ვისაც სურს ამ ყველაფრის გაკეთება, მას ეს ხელეწიფება კიდევ. მთავარია, კარგი მონაცემები ჰქონდეს. ასე იმიტომ ვფიქრობ, პირველ რიგში, რომ ვინც ამ პროფესიაში სხვაზე აღმატებულია, იმან ისიც იცის, რა

საშუალებებით მიიღწევა ეს „აღმატება“; მეორე რიგში კი, იცის ისიც, რომ წარმატება დიდად არის დამოკიდებული სწავლების მეთოდებზე. ვინც სხვაზე მეტად განსწავლული და დაოსტატებულია ამა თუ იმ საქმეში, მას უფრო მეტად გამოუვა სხვისი განსწავლა და დაოსტატება.

არც იმის დაშვება შეიძლება, რომ თუ უფრო მეტი იცის, უფრო ნაკლების სწავლებას ვერ შეძლებს. ეს იქნებოდა იგივე, ვინმეს რომ ეთქვა, ფიდიასმა იუპიტერის გასაოცარი ქანდაკება კი შექმნა, მაგრამ ვინმე სხვა უკეთეს სამკაულებს დაამზადებდა ამ ქანდაკებისთვის; ან რომ ორატორმა არ იცის ლაპარაკი; ან რომ საუკეთესო ექიმი უბრალო დაავადებებს ვერ განკურნავს.

მეტყვიან, მჭევრმეტყველებაში არაფერი ისეთი რთული არ არის, ბავშვის გონებამ რომ ვერ დაძლიოსო. ამას არც მე ვამტკიცებ, მაგრამ უკეთეს მასწავლებელს სწავლების მეთოდებიც უკეთესი ექნება; მან ალლო უნდა აულოს ბავშვის შესაძლებლობებს, როგორც მოზრდილი ადამიანი, გზაზე პატარასთან ერთად მიმავალი, ანელებს ხოლმე სვლას და ბავშვს ხელს ჩასჭიდებს, უწყობს ნაბიჯებს, რომ არ გაასწროს თავის სუსტ თანამგზავს.

ჩვენთვის ხომ უფრო ადვილად აღსაქმელია ჭკვიანი, საქმის მცოდნე ადამიანის გაგება? ეს იმიტომ ხდება, რომ მჭევრმეტყველების მთავარი ღირსება სიცხადეა. ადამიანს რაც უფრო ცოტა ჭკუა აქვს, მისი აზროვნება მით უფრო ვიწროა – როგორც პატარები ფეხის წვერებზე დგებიან, ხოლო ნაკლებად განვითარებული ადამიანის თვისება მუქარაა. ზედმეტი ქედმაღლობა, ხმაური და ყვირილი დიდ ნიჭზე კი არა, ნაკლებ შესაძლებლობებზე მიუთითებს, როგორც სხეულის

სიმსუქნე არის ავადმყოფობის, და არა ჯანმრთელობის ნიშანი; როცა მთავარ გზას ასცდები, რა თქმა უნდა, მალე დაიბნევი. ასევე, რაც უფრო ნაკლები იცის მასწავლებელმა, მოსწავლესთვის ეს მით უფრო დამაბნეველია. არ დამვიწყებია, პირველ წიგნში როცა ვამბობდი – ბავშვი, უმჯობესია, სასწავლებელში მივაბაროთ და არა სახლში ვამეცადინოთ. იმაზეც ვთქვი, რომ პატარები სწავლის დასაწყისში უფრო მონდობილები არიან და მეტს ასწრებენ თავიანთი თანატოლების მიბადებით. ზოგი იფიქრებს, რომ მე აქ საკუთარ თავს ვეწინააღმდეგები.

პირიქით, ესეც კიდევ ერთი და მთავარი მიზეზია იმისთვის, რომ ბავშვი საუკეთესო მასწავლებელთან მივიყვანოთ. მისი მოსწავლეები, რომლებსაც იგი მხოლოდ საუკეთესოს ასწავლის, ან არ დაუშვებენ უხემ შეცდომებს, ან თუ დაუშვებენ, კარგი მასწავლებელი მათ იქვე მიუთითებს და გამოასწორებინებს. ნაკლებად მცოდნე მასწავლებელი კი ამას ყურადღებას არ მიაქცევს.

მაშ, დაე, იყოს მასწავლებელი საქმითაც, ცოდნითა და მორალითაც საუკეთესო, როგორც, მაგალითად, ჰომეროსის ფენიქსია, აქილევსის მასწავლებელი, საკუთარი საქმითაც რომ სამაგალითო იყო თავისი გმირი მოსწავლისთვის და სიტყვითაც.

ახლა შევეცდები ვაჩვენო, დასაწყისში რა უნდა ასწავლოს რიტორმა თავის აღსაზრდელს, ხოლო შემდეგ იქამდეც მივალთ, რასაც ნამდვილი რიტორიკა, ჩვეულებრივ ენაზე, მჭევრმეტყველების ხელოვნება ჰქვია. ვფიქრობ, ჯობია დავიწყოთ იმის მსგავსი სავარჯიშოებით, რომლებსაც უფრო გრამატიკონები ასწავლიან.

თხრობა (გარდა იმისა, რასაც ჩვენ ვიყენებთ სასამართლო პროცესებზე), შეიძლება იყოს სამი სახის: იგავი, რომელსაც იყენებენ ტრაგედიებსა და პოემებში და რომელიც ჭეშმარიტება კი არა, ჭეშმარიტების მსგავსია; argumentum, სიცრუე, მაგრამ სიმართლის მსგავსი, რომელსაც ვხვდებით კომედიებში; და ისტორია, რომელიც ფაქტებით მოგვითხრობს. რადგან პოეტური თხრობა გრამატიკოსებს დავუთმეთ, დაე, ისტორია სასწავლებლად რიტორებს დავუტოვოთ. ეს თხრობის ის სახეობაა, რომელშიც უფრო მეტი სიმართლე და შესაბამისად, მეტად ღირებულიცაა.

რომელს ვთვლი თხრობის უკეთეს მეთოდად მაშინ გაჩვენებთ, როცა სასამართლოს წინაშე გამოსვლაზე ვისაუბრებ. აქ საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ის არ უნდა იყოს მშრალი, მწირი, მოსაწყენი და ზედმეტად უბრალო (მაშინ რატომ უნდა ვიწვავლოთ სწავლაზე, თუ შეგვიძლია საგნები წარმოვადგინოთ შიშვლად, ყოველგვარი შელამაზების გარეშე?). არც მერყევი უნდა იყოს, დაურწმუნებელი და ახირებულად, არაბუნებრივად მორთული ისეთი სამკაულებით, რომლებითაც ბევრი მოსაუბრე გატაცებულია პოეზიაში. თხრობის ეს ორივე სახეობა მცდარია, თუმცა აზრის სიძუნწე გაცილებით უფრო ცუდია, ვიდრე სიუხვე. ბავშვებისგან, რა თქმა უნდა, არ უნდა ველოდოთ სრულფასოვან სიტყვას, მაგრამ მე მირჩევნია მდიდარი, თუნდაც ხშირად ზომიერების ზღვარს გადასული თხრობა.

არასდროს არ მანაღვლებს ადრეულ ასაკში ასეთი ზედმეტობა. სასურველიც კია, ძიძის მსგავსად, ჯერ კიდევ ნორჩ გონებას რძესავით ნაზი საკვები შევთავაზოთ და ნება დავრთოთ, სწავლის ტკბილი ძირით დატკბეს. ამასობაში, გონებაც, სხეულის მსგავსად, ივსება და ნელ-ნელ ვითარდება. სიძლიერის

იმედიც ჩნდება. ბავშვს, მთელი ძალით დროზე ადრე რომ ცდილობს მოქმედებას, ხშირად სისუსტე ემუქრება. ნუ შეგვეშინდება ბავშვის უუნარობის. დაე, გამოიგონოს, თავადვე დატკბეს თავისი გამოგონებებით, თუნდაც არცთუ სწორი იყოს და არასაკმარისის ფარგლებში. უხვი ნაყოფიერება ადვილად შეიძლება ზომიერი გავხადოთ, ხოლო სიმშრალეს ვერაფრით ვუშველით.

ბევრს არაფერს ველოდები იმ ბავშვისგან, რომლის გონება დროზე ადრე იწყებს განვითარებას. ჩემთვის უფრო სასიამოვნოა, მასში დავინახო აზრის სიუხვე, თუნდაც ზედმეტი, რადგან ბევრი რამ წლებს გაჰყვება, ბევრი – მომწიფებისას შემცირდება, ოღონდ იყოს რამე მოსამატებელი და შესამცირებელი. ლითონის თხელი ფირფიტა საპობის, ან ჩაქუჩის ოდნავ შეხების დროსაც კი ტყდება.

ვისაც ციცერონი წაუკითხავს, შენიშნავს, რომ მე მის შეხედულებას სრულად ვიზიარებ. იგი აღნიშნავს: „მე მსურს, რომ გონების ნაყოფიერება ახალგაზრდა ადამიანში ზოგჯერ ფარგლებს გარეთ გადიოდეს“. ბავშვებისთვის ისევე არ ვარგა მშრალ წეს-კანონებზე აწყობილი მასწავლებელი, როგორც ნორჩი ნერგებისთვის – უწყლო, მაგარი მიწა.

აქედან მომდინარეობს მათი მოუხეშაობა: ისინი ვერ ბედავენ ჩვეულებრივი სიტყვის ფარგლებს გასცდნენ. ეს მათი სიმშრალეა და არა ჯანმრთელობა; არა გემოვნება და სიცხადე, არამედ სისუსტე. და როცა ფიქრობენ, რომ მათში არ არის ნაკლები, სწორედ ამ დროს უშვებენ შეცდომას – არ ცდილობენ, სრულფასოვნებას მიაღწიონ. ამ მიზეზითვე არ მომწონს თუნდაც ძალიან მომწიფებული და განვითარებული გონება, როგორც ღვინის ნაადრევი ჩასხმა ჭურჭელში. დროული ჩასხმის

შემთხვევაში იგი აღარ ფუჭდება და წლებთან ერთად უკეთესი ხდება.

არც იმის აღნიშვნა მეჩვენება ზედმეტად, რომ ბავშვის განვითარებას ვნებს მასწავლებლის უზომო ძიებები. აქედან მოდის უხერხულობა, მოწყენილობა, საბოლოოდ კი, სწავლაზე გულის აცრუება და რაც კიდევ უფრო ცუდია, ყველა მისი წამოწყება მარცხისათვის არის განწირული. ცნობილია, რომ გლეხიც არ ეხება ცელით უხეშად ნაზ ნათესებს. ჰგონია, რომ ნათესებს ეშინია რკინის და ვერ გაუძლებს მის შეხებას.

ასეთივე შემწყნარებლური უნდა იყოს მასწავლებელი. დარიგებებს უნდა ახლდეს მოფერება, დაყვავება, ზოგჯერ შეაქოს, რაღაცაზე ყურადღება არ გაამახვილოს, ან შეცვალოს და ამის მიზეზებიც ახსნას, ზოგჯერ რაიმე თავის მხრივ მოუმატოს. არც ის იქნება ურიგო, ხანდახან მოსწავლის დავალება თავისი აზრებით და თქმებით შეავსოს, სამაგალითოდ, რომ იცოდნენ, რას მიბადონ. თვითონ კი ამით დატკბეს, როგორც საკუთარი შემოქმედებით.

თუ მოსწავლის თბრობა ისეთი უვარგისია, რომ გასწორებას არ ექვემდებარება, მაშინ კიდევ ერთხელ აუხსნას, აჩვენოს, როგორ უნდა გააკეთოს, აიძულოს, კიდევ ერთხელ დაფიქრდეს, გაამხნევოს მოსწავლე, შეაგულიანოს, რომ მეორედ უკეთ გამოუვა. ამ მეთოდის სიკეთე საკუთარ თავზე გამოვცადე. წარმატების იმედით იბადება სწავლის სურვილი და ჟინი, მაგრამ ყველასთან ერთნაირ ზომებს ვერ მიმართავ. გააჩნია ბავშვს, მის ასაკს და შესაძლებლობებს. ჩემს მოსწავლეებს ვეუბნებოდი, როცა ზოგჯერ ვინმე უფრო თამამი გამოჩნდებოდა და თბრობასაც უფრო თამამად გაშლიდა, რომ ახლა ამას შევაქებდი, მაგრამ დადგებოდა დრო, როცა მსგავს რამეს აღარ

დავუშვებდი. ასე მათ ახარებდათ თავიანი გონებრივი მიღწევები, თან გემოვნებაც უყალიბდებოდათ.

დავუბრუნდეთ ჩვენს წინა საკითხს. თხზულების შედგენას დიდი ოსტატობა სჭირდება. ზოგჯერ ჯობია, აზრის უკეთ განმარტებისთვის, ბავშვებს აიძულო, გაიმეორონ, რაც მოსმინეს და გადმოსცენ შებრუნებულად, ხან ერთი ადგილი აიღონ ტექსტიდან, ხან – მეორე, მაგრამ ეს ხერხი მხოლოდ ჭრის პატარებთან, რომელთაც სხვა არაფერი შეუძლიათ და ახლახანს დაიწყეს საკითხების სიტყვებთან დაკავშირება. თუ მალე დადგება დრო, ვაჩვენოთ მათ, როგორ შეეკმნათ სწორი, სერიოზული სიტყვა, მაშინ იმ ყველაფრის, რაც თავში მოუვათ, სწრაფი და გაუაზრებელი ლაყბობა, უნდა ჩავთვალოთ სიბრიყვის ნიშნად და დაცინვის საგნად ვაქციოთ.

ზოგჯერ მშობლებს გაუაზრებლად უხარიათ შვილის პატარ-პატარა წარმატებები, ხოლო ბავშვებში თავს იჩენს უსირცხვილობა, ყველანაირი სისულელის ლაპარაკის, უსაგნო რადაცეების კეთების უაზრო ჩვევა, საკუთარ თავზე ზედმეტი წარმოდგენა ექმნებათ. ასეთ დროს დიდი წარმატება კრახისთვის არის განწირული.

ყველაფერს თავისი დრო აქვს. მე ამაზე თავის ადგილზე უფრო ვრცლად ვისაუბრებ. საკმარისია, თუ ყმაწვილი მთელი თავისი შესაძლებლობების გამოყენებით და მონდომებით დაწერს რამე რიგიანს. დაე, ამაში ივარჯიშოს, ამას მიეჩვიოს. ვინც კარგად გააზრებულ ლაპარაკს უფრო ადრე ისწავლის, ვიდრე დაუყონებლივ, დაუფიქრებელ ლაპარაკს, ის გახდება ისეთი, როგორც გვსურს, ან ახლოს იქნება ამ იდეალთან.

თხრობას ემატება არც თუ უსარგებლო დავალება იმის დამტკიცებასა თუ უარყოფაზე, რასაც ემახიან αἰσθεῖν-ს და

κατασκευη-ს. ეს შეიძლება გავაკეთოთ არა მხოლოდ მითიურ სიუჟეტებთან (ამგვარი რამ პოეზიასთანაც არის დაკავშირებული), არამედ ჩვენს საკუთარ დროში შექმნილ ჩანაწერებთან მიმართებაშიც. წარმოვიდგინოთ, რომ გამოსაკვლევია, უნდა დავიჯეროთ თუ არა, რომ ბრძოლისას ყვავი დაჯდა ვალერიუსის თავზე და ცდილობდა, თავისი ნისკარტით და ფრთებით ამოეჩიქუნა ამ გალელი მტრის თვალები, დაეკაწრა სახე. აქ ორივე მხარის სასარგებლოდ შეიძლება ბევრი რაიმეს თქმა.

იგივე შეეხება გველს, რომლისგანაც, როგორც ამბობენ, სკიპიონი დაიბადა; რომულუსის მგელს, ნუმას ეგეროსს. ბერძნების ისტორიაში გვხვდება პოეტებისთვის დამახასიათებელი სილაღე. ხშირად ხდება საჭირო საქმის შემოშველება მოქმედების დროსა და ადგილზე, ზოგჯერ, თავად მოქმედ პირზეც. მაგალითად, ტიტუს ლივიუსს ეჭვი შეაქვს მსგავს მოვლენებში. სხვა ისტორიკოსებიც, არცთუ იშვიათად, ნიჰილისტურად არიან განწყობილი მსგავსი ამბებისადმი და ერთს მეორისგან განასხვავებენ.

ამის მერე იწყებს ყმაწვილი, ნელ-ნელა გამოსცადოს საკუთარი შესაძლებლობები მნიშვნელოვანი თხზულებების შექმნაში; აქებს ცნობილ გმირებს, ამაგებს – ამორალურებს; ამ ორივე საქმიანობას ორმაგი სარგებლობა მოაქვს. ამ დროს საგნების სიუხვით და მრავალფეროვნებით არა მხოლოდ ფართოვდება გონება, არამედ კეთილსა და ბოროტზე ფიქრით იხვეწება ზნე-ჩვეულება და შემეცნების ფორმირებაც ხდება. ამავე დროს, მოსწავლე უხვად იღებს მაგალითებს, რომლებიც ყოველთვის ძალიან დიდ სამსახურს უწევს ცხოვრებაში. აქედან მომდინარეობს კიდევ ახალი სავარჯიშო: ბავშვი შეადარებს იმ პირებს ერთმანეთს, რომლებმაც სახელი გაითქვეს კეთილი, ან

ბოროტი საქმეების კეთებით და მისდა უნებურად, ვრცელ მინდორში აღმოჩნდება. მაშინ აღარ იქნება საკმარისი ისაუბროს მხოლოდ კარგ, ან ცუდ თვისებებზე, არამედ მოუწევს, კარგად გაერკვეს თითოეულის არსში, აწონოს თითოეული მათგანი; ხოლო საკითხზე, როგორ ვაქოთ ან ვლანძლოთ, რომელიც რიტორიკის მესამე ნაწილს შეადგენს და მასთან დაკავშირებულ წესებზე, მოგვიანებით ვისაუბრებთ.

რაც შეეხება ე. წ. ზოგად ადგილებს, რომლებშიც მე ვგულისხმობ იმას, როცა არ სახელდება პირები და საკუთარ ნაკლზე ისევე ვლაღაღებთ, როგორც, მაგალითად, მეძავეებზე, მოთამაშეებზე, თავაშეებულეებზე. ვფიქრობ, ისინი განეკუთვნება გამოსაცდელ სიტყვათა სახეობას. თუ ბრალის დადების ნაწილსაც დავამატებთ, მაშინ ეს იქნება საბრალდებულო ოქმი. თუმცა, თუ დავუშვებთ, მაგალითად, რომ მეძავეა დაკარგა თვალის ჩინი, მოთამაშე – გაკოტრდა, ხოლო თავაშეებული – დაბერდა, ამ ტიპის სიტყვები დაკარგავენ ზოგად მნიშვნელობას და რაღაც კონკრეტულ, სპეციფიკურ ხასიათს შეიძენენ. მათ, ზოგჯერ, დაცვის დროსაც იყენებენ. ჩვენ ხომ ვსაუბრობთ ხოლმე სიმდიდრის, ან გარყვნილების სასარგებლოდ. შესაბამისად, არცთუ იშვიათად, უნებურად ვდგებით მაჭანკლების და მუქთახორების მხარეზე, მაგრამ ისე, რომ ვიცავთ არა პიროვნებას, არამედ ნაკლს.

მჭევრმეტყველებაში წარმატებას დიდად განაპირობებს ასევე დავალებები (theses), რომლებიც დაკავშირებულია შედარებასთან, როგორიცაა, მაგალითად: სოფლის ცხოვრება სჯობია, თუ ქალაქის? კანონმდებლები უფრო პოპულარულნი არიან, თუ სამხედროები? ამ ტიპის დავალებებისგან მოდის უდიდესი დახმარება. ამის მიზეზებს კარგად ხსნის ციცერო-

ნი: ისეთი დავალებებიც, როგორცაა – უნდა დავეკორწინდეთ? უნდა შევაწუხოთ თუ არა ხელისუფლება? – ასევე განეკუთვნება სათათბირო ტიპს, რადგან თუ აქ კონკრეტულ პირებს ჩავსვამთ, მაშინ ისინი იქნება შეგონებითი, რჩევა-დარიგებითი.

ჩემი მასწავლებლები სხვა ტიპის დავალებებსაც გვაძლევდნენ – ე. წ. სავარაუდო მიზეზებს, რომლებიც ჩვენთვის ერთდროულად სასარგებლოც იყო და სასიამოვნოც: ისინი ჩვენ გვამზადებდნენ, გარკვეულწილად, მარჩიელობის (casus coniecturales), ან მიხვედრილობით აღსაქმელი შემთხვევებისთვის, გვიბრძანებდნენ გაგვერკვია, რატომ წარმოადგენდნენ ლაკედემონელები ვენერას შეიარაღებულად? რატომ გამოსახავდნენ კუპიდონს პატარა ბიჭად ფრთებით, ისრებით და ჩირაღდნით? და ამის მსგავსი, სადაც ჩვენ მთელი მონდომებით ვცდილობდით გაგვერკვია, რა იყო მათი განზრახვა, ან ობიექტი, რომლებიც ხშირად ხდება დავის საგანი.

რაც შეეხება სხვა ტიპის საკითხებს, როგორცაა, მაგალითად, მოწმეების შესახებ, ყოველთვის უნდა ვენდოთ თუ არა მათ? და მოწმობებზე – მივიღოთ თუ არა ისინი, მიუხედავად მათი ნაკლები მნიშვნელობისა? ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, ისინი განეკუთვნებიან სასამართლოს ტიპისას. ზოგიერთი საკმაოდ ცნობილი ორატორი მათ სახლში წინასწარ ამზადებდა, ზეპირად სწავლობდა, რათა, როცა კი დასჭირდებოდა, გამოეყენებინა სიტყვის გასალამაზებლად. მაგრამ მეჩვენება (არ შემიძლია ჩემი მოსაზრება არ გამოვხატო ამასთან დაკავშირებით), რომ ისინი საკუთარ თავზე არ იყვნენ დამოკიდებული. სად იპოვის ორატორი ისეთ სიტყვას, რომელიც ყოველთვის, ყველა შემთხვევაში გამოდგება და სხვადასხვანაირად იქლე-

რებს? როგორ უპასუხებს მოწინააღმდეგე მხარის წინადადებებს? როგორ ასახავს უარყოფას, დაკითხავს მოწმეს, თუ მას არ შეუძლია ყველაზე ზოგად, ყველა სასამართლო საქმეში რომ გვხვდება, ისეთ გარემოებებს მომზადების გარეშე შეხვდეს?

ასეთი ორატორი სხვადასხვა ადგილას ერთსა და იმავეს იმეორებს და ან ისეთ ზოილს იწვევს, რომელიც ჩნდება ძველი, გაცხელებული, უკვე მობეზრებული საკვების მიმართ, ან საკუთარ თავს არცხვენს ისეთი სამკაულების გამოძეურებით, რომლებიც ღარიბ ადამიანს ყველა ტიპის შემთხვევისათვის აქვს. ამას გარდა, არა ყველა და არა ყოველთვის შეიძლება ზოგადი ადგილები იყოს შესაფერისი ჩვენი საქმისთვის, თუ იგი როგორმე არ იქნება დაკავშირებული მთავარ საგანთან. სხვაგვარად, იგი მოგვეჩვენება უხეშად და არასწორად მიტმანს ილ ორნამენტად. იგი განსხვავებული იქნება მთელი არსისაგან, და იქნება არა საჭირო, არამედ მხოლოდ ეფექტზე გათვლილი. ასევე, ერთი კარგი აზრის ჩასამატებლად ზოგი იყენებს უხვ სიტყვიან ზოგად ადგილებს გრძნობის გამოსაწვევად, ავიწყლებათ რა, რომ აზრი არ იბადება იმ ზოგადი ადგილებიდან. ამგვარად, ლამაზი და სასარგებლო არის მხოლოდ ის, რაც თავად საქმისაგან გამომდინარეობს. რაც არ უნდა კარგი სიტყვა იყოს, თუ ზუსტ მიზანს არ ემსახურება, ზედმეტია და ზოგჯერ საქმესაც ვნებს. თუმცა, ამასობაში საკმაოდ გადავუხვიეთ ჩვენს მთავარ საგანს.

კანონების ქება უფრო აწონილ-დაწონილ, კარგად მოფიქრებულ ძალას ითხოვს, ყველაზე მაღალ ძალისხმევას, რაც კი შესაძლებელია. ამ სავარჯიშოს უფრო მეტი სარგებლობა მოაქვს სათათბირო, ან საპაექრო მჭევრმეტყველებისთვის. შესაბა-

მისად, ეს არის ის ათვლის წერტილი, რომელიც ვარირებს კონკრეტული ერის ჩვეულებების და უფლებების შესაბამისად. ბერძნებთან წინადადების შემთავაზებელი კანონები მოსამართლეებს შუამდგომლობით მიმართვას; რომაელებთან ამას ემახდნენ რეკომენდაციის გაწევას, ან ადამიანის ღირსების შელახვას სახალხო კრების წინაშე. ნებისმიერ შემთხვევაში, რამდენიმე არგუმენტი უკვე მიღებულია. არსებობს სამი კანონი, რომლებიც ეხება საღმრთო, საჯარო თუ კერძო უფლებებს. ეს დაყოფა მიიჩნევა უმთავრესად კანონის ქებისას. მოსაუბრე მას განადიდებს იმიტომ, რომ ის არის კანონი, არის სახალხო და იმიტომ, რომ ის შეიქმნა ღმერთების სათაყვანებლად.

თვალსაზრისი, რომელთან დაკავშირებითაც, ჩვეულებრივ, კითხვები ჩნდება, ყველა კანონისათვის საერთოა. შეიძლება იყოს გარკვეული ეჭვი იმის მიმართ, ვისაც იგი შემოაქვს და ვინც წინადადებას აყენებს (მაგალითად, ეს ეხება პუბლიუს კლოდიუსს, რომელსაც ადანაშაულებდნენ ტრიბუნის არასწორად შექმნაში), ან თავად წინადადების კანონიერებაზე (საფუძვლიანობაზე); ეჭვი შეიძლება ეხებოდეს სრულიად სხვადასხვა საქმეებს, როგორცაა, მაგალითად, რომ კანონი გამოცხადდა სამ სავაჭრო დღეში, ან კანონი გამოცხადდა შეუფერებელ დღეს, ან კიდევ, პროტესტის თუ მფარველობის მიუხედავად, ან რაიმე სხვა ფორმით, რომელიმე ლეგიტიმურ წინაპირობასთან შეუსაბამობაში, ან თუ იგი მნიშვნელოვნად წინააღმდეგობაში მოდის არსებულ კანონთან, მაგრამ ამგვარი განხილვები არ შედის ადრეულ სავარჯიშოებში, რომლებიც არის ყოველგვარი ალუზიების, ნართაული ქარაგმების და პიროვნებების, დროის ან მოვლენების დაკონკრეტების გარეშე. ყვე-

ლა სხვა შეხედულება, რომელიც ეხება რეალურ, თუ ფიქტიურ კამათს, იგივეა, რადგან კანონის ნაკლი მდგომარეობს ან სიტყვებში, ან საქმეში.

რაც შეეხება სიტყვებს, ისმის კითხვა – არის თუ არა ისინი საკმარისად გამომსახველობითი? ან ხომ არ არის მათში ორაზროვნება და ორჭოფობა? არის თუ არა კანონი თავსებადი საკუთარ თავთან და თანმიმდევრული? ის წარსულს უნდა მიემართებოდეს, თუ ინდივიდებს? მაგრამ ყველაზე მთავარი შეკითხვა მაინც შემდეგია: არის თუ არა იგი სათანადო და მართებული? ვიცი, რომ ამ მრავალფეროვან დაყოფას უმრავლესობა ემხრობა, თუმცა მე სიტყვებში „სათანადო, მართებული“ ვგულისხმობ სამართალთან, ღვთისმომიშობასთან, რელიგიასთან და სხვა მსგავს ღირსებებთან შესაბამისობას. სამართლის დადგენა, ჩვეულებრივ, მიმდინარეობს ერთზე მეტი მოსაზრების დამოწმებით (მოხმობით). საქმე შეიძლება აღიძრას ან კანონის საგანზე (არსზე), როგორც, მაგალითად, ასეთი: პირი იმსახურებს დასჯას, თუ შეწყალებას; ან სასჯელის/შეწყალების ზომაზე, რომელიც შეიძლება იყოს ძალიან გადამეტებული, ან ძალიან მცირე. კანონის მიზანშეწონილობა ხან მისი ბუნებით განისაზღვრება, ხან – დროის გარემოებებით. ზოგიერთ კანონთან დაკავშირებით, ისმის შეკითხვა: შეიძლება თუ არა ისინი გატარებული იქნას ცხოვრებაში? მოსწავლეებს უნდა ახსოვდეთ, რომ ზოგჯერ კანონები მთლიანად დაგმობილია, ზოგჯერ – ნაწილობრივ, როგორც ამას ბრწყინვალე ორატორები გვაუწყებენ.

არსებობს ისეთი კანონებიც, რომლებიც არა მუდმივი არსებობისთვის, არამედ დროებითი ფუნქციონირებისთვის იქმნება. ეს დამოკიდებულია იმ კონკრეტული საქმის სპეციფი-

კაზე, რომელზეც დისკუსია მიმდინარეობს და არა ზოგად განხილვებზე. ამ მეთოდებით ცდილობდნენ ძველები მჭევრმეტყველების სწავლას, თან მტკიცებულებებს დიალექტიკოსებიდან სესხულობდნენ. გამოგონილ საგნებზე სიტყვის წარმოთქმა, იმ სიტყვების მიბადვა, რომლებსაც ამბობდნენ სასამართლოებზე და სახალხო შეკრებებზე, ბერძნებთან დაახლოებით დიმიტრიოს ფალერიოსის დროიდან დამკვიდრდა, მაგრამ ნამდვილად მან გამოიგონა თუ არა ამ ტიპის სავარჯიშოები, ვერ დავადგინე. ისინიც, ვინც ამას გაიძახიან, არ ფლობენ რაიმენაირ ჭეშმარიტ მტკიცებულებას ამასთან დაკავშირებით. ციცერონს მიაჩნია, რომ რომში მჭევრმეტყველები გამოჩნდნენ ლუკიუს კრასიუსის დროიდან. მათ შორის ყველაზე წარმატებული პლოტინი იყო.

ამ ტიპის სიტყვის შექმნაზე მალე ვისაუბრებ. რიტორიკის უპირველეს წესებზე საუბრისას, ვფიქრობ, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, როგორ შეუძლია რიტორს დააჩქაროს მოსწავლეების წარმატება, თუ, ისევე როგორც გრამატიკოსები მათთვის ცდილობენ პოეზიის განმარტებას, შეეცდება აუხსნას თავის მოსწავლეებს, როგორ იკითხონ ისტორია და განსაკუთრებით, რიტორიკა: მე ეს უკვე ვცადე იმათთან, ვისი ასაკიც ამის საშუალებას მამლევედა და მშობლები ძალიან კმაყოფილნი დარჩნენ. მაშინაც ვგრძნობდი, ამისგან დიდი სარგებლობა რომ იქნებოდა, მაგრამ ორ წინააღმდეგობას წავაწყდი: ერთი, ხანგრძლივად სწავლის ჩვევა კანონმა დააკისრა, მეორეც – წარმატებული ახალგაზრდები, რომელთაც ასეთი შრომა არ სჭირდებოდათ, არ მბაძავდნენ. მე კი არ შემრცხვებოდა საზოგადოებისთვის შემეტყობინებინა, თუ ამის მერე რაიმე ახალს მოვიფიქრებდი. ვიცი, რომ რიტორები ახლაც ასე მოქმედებენ, ყო-

ველ შემთხვევაში, თავიანთი დამხმარეების საშუალებით. სხვაგვარად, ცალკეულ მოსწავლესთან ინდივიდუალურად სამუშაოდ მასწავლებელს დრო არ ეყოფოდა.

ბავშვთან ერთად გამუდმებით ჯდომა და კითხვა მხოლოდ იმ მიზნით, რომ სწორად გაიგოს და თვალი მიადევნოს ნაწერს, და თუნდაც იმისთვის, რომ ახსნას ნებისმიერი იშვიათად გამოყენებული სიტყვის ძალა, რიტორის მოვალეობებში არ შედის, მაგრამ სიტყვის სილამაზის, ძალის, ან მათი გამოყენებისას ხარვეზების ჩვენება, პირდაპირ იმაზე მიუთითებს, ვინ არის მჭევრმეტყველებაში მასწავლებელი. მე არ ვგულისხმობ, რომ იგი ვალდებულია ყველა წიგნი, რასაც კი მოისურვებს, იკითხოს მოსწავლესთან ერთად. ვფიქრობ, უფრო მოსახერხებელი და სასარგებლო იქნება, ყველა გააჩუმოს მასწავლებელმა და ერთს სთხოვოს, ხმამაღლა, ყველას გასაგონად იკითხოს და თან, სწორ წარმოთქმასაც მიეჩვიოს. ამ დროს მასწავლებელი ახსნის წასაკითხი მასალის არსს და არაფერს დატოვებს უყურადღებოდ; შენიშვნებს მისცემს გამომგონებლობაზე და პრეზენტაციაზე; აჩვენებს, როგორ მცირდება შეტევის დროს სასამართლოს კეთილგანწყობა, როგორ ვლინდება თხრობის დროს სიცხადე, არსი და მიზანი; როგორი რიგი და თანმიმდევრობა არის დაყოფაში; როგორი ზუსტი და მოცულობითია მტკიცებულებები; რა ძალით ზემოქმედებს ორატორი, როგორი ოსტატობით რჩება ხარვეზები შეუმჩნეველი, ან რამდენად სწორ აქცენტებს აკეთებს; რა არის მისი საყვედურის, ან ხუმრობის მიზანი; და ბოლოს, როგორ აღვივებს ორატორი ვნებათაღელვას, ატყვევებს გულებს და განაწყობს მოსამართლეებს თავის სასარგებლოდ.

მასწავლებელი ბავშვს თხრობისას მიანიშნებს, რომელი სიტყვა ჟღერს ლამაზად და კეთილშობილურად, როდის არის განვრცობა საჭირო, რაში მდგომარეობს მოწინააღმდეგის ღირსება; რომელი მეტაფორები და ფიგურები გამოიყენება მეტყველებაში; რა არის ერთდროულად, მდორედ მომდინარე, და ამავე დროს, მამაცური და ძლიერი თხრობა. საკმაოდ სასარგებლოა, ზოგჯერ, ბავშვებთან ერთად ვიკითხოთ ხარვეზიანი, მაგრამ ისეთი ტექსტი, რომელიც ბევრს მოსწონს საკუთარი ცუდი გემოვნების გამო. ვაჩვენოთ მათში არასწორი, ბნელი, გაბერილი, სუსტი, დაბალი, საშუალო, უხამსი აზრები თუ გამოთქმები, რომელთაც ყველა იღებს სწორედ იმიტომ, რომ სულელური აზრებია, რადგანაც მათი აზრით, სწორ, ბუნებრივ, გულწრფელ სიტყვაში არ არის დიდი გონიერება. ხოლო იმას, რაც ჯანსაღი განსჯისგან შორს დგას, იღებენ, როგორც დახვეწილ მშვენიერებას. ისე, როგორც მახინჯი და უაზრო სხეულით ზოგჯერ უფრო იხიბლებიან, ვიდრე იმათგან, ბუნებამ რომ უნაკლოდ შეამკო, იმათ მსგავსად, რომლებიც, დაკავებული არიან რა საკუთარი გარეგნობით, ლოყებზე ყველა თმას იპუტავენ, თავს ათასნაირი ვარცხნილობებით იმოსავენ, სახეს ხელოვნურ სითეთრეს აძლევენ, მასში მეტ სიკეთეს ხედავენ, ვიდრე იმაში, რაც მათ ბუნებამ უბოძა. თითქოს სხეულის სილამაზე მორალის გადაგვარებით იმატებს.

მასწავლებელმა ყოველთვის თავად არ უნდა გააკეთოს ამაღავარი შენიშვნები. ზოგჯერ, აზრის გამოთქმა მოსწავლეებსაც უნდა სთხოვოს. ამით იგი მოსწავლეების ყურადღებასაც მიიპყრობს და არც მისი ნათქვამი დარჩება ხმად მლაღადებლისა. ისინი ერთად ისწავლიან შექმნან და სწორად გამოხატონ სათქმელი. აბა, იმისთვის ხომ არ ვწვალობთ, რომ ეს მა-

თი სწავლა საუკუნოდ გაგრძელდეს? თამამად შემოიძლია განვაცხადო, რომ ამგვარი მეცადინეობა მათ არანაკლებ სარგებლობას მოუტანს, ვიდრე ყველა წესის დაზუთხვა, რომელთა ცოდნაც ასევე ძალიან საჭიროა, მაგრამ ვის შეუძლია თითქმის ყოველდღიურად ცვალებადი ცოდნის სრულად ფლობა?

მართალია, საომარ ხელოვნებაზე უამრავი წესი არსებობს, მაგრამ უფრო დაგვეხმარება იმის ცოდნა, თუ ვინ, როდის, სად, რომელი მხედართმთავარი როგორ მოიქცა, რადგან გამოცდილება ყველა წესზე მალა დგას.

მასწავლებელი მოსწავლეებთან წარმოსთქვამს ხოლმე საკუთარ სიტყვასაც. როგორ გგონიათ, ციცერონის და დემოსთენესის კითხვა ნაკლებ სარგებლობას მოგვიტანდა? მასწავლებელმა მოსწავლის თხზულებაში ყველას თანდასწრებით უნდა გააკეთოს შენიშვნები. ნუთუ, რომელიმე ორატორის სიტყვის გარჩევა საჯაროდ მათთვის უსარგებლო იქნება? არა. ამასთან, უფრო სასიამოვნოც, რადგან ყველას ურჩევნია სხვის შეცდომებზე ილაპარაკოს, ვიდრე საკუთარზე. მე კიდევ შემოიძლია ბევრი რამ ვთქვა ამ საკითხზე, მაგრამ მისი სარგებლობა, მგონი, ცხადია. ვისურვებდი მხოლოდ, რომ იგი ისეთივე მონდომებით შესრულდეს, როგორი ცხადიც მისი სარგებლობაა.

არ არის ძნელი განვსაზღვროთ, დამწყებმა თავდაპირველად რომელი ავტორები უნდა წაიკითხოს. ზოგს ჰგონია, რომ ჯერ შედარებით დაბალი რანგის მწერლებით, როგორც აღსაქმელად ადვილით, უნდა დაიწყოს კითხვა; ზოგი თვლის, რომ უფრო მჭევრმეტყველნი უნდა ავირჩიოთ, რადგანაც ისინი ყველაზე მეტად მოსწონთ ახალგაზრდებს.

ჩემი აზრით, თავიდანვე და საერთოდ, ყოველთვის უნდა შევარჩიოთ საუკეთესოები, რომლებიც უფრო ნათლად და სუფთად წერდნენ. სწორედ ამიტომ, ლივიუსი მირჩევნია სალუსტიუსს, რადგან ლივიუსმა, მართალია, შექმნა საუკეთესო ისტორია, მაგრამ მის აღსაქმელად დიდი ცოდნაა საჭირო. ასევე, სასიამოვნოდ და საკმაოდ მარტივად მიმაჩნია ციცერონი. მას არა მარტო სარგებლობა მოაქვს, არამედ ახალგაზრდებს თავსაც აყვარებს. ხოლო თუ ციცერონს შეიყვარებ, შეიძლება მას მიბამო კიდევ.

აქ მასწავლებელმა თავიდან უნდა აიცილოს ორი უკიდურესობა: პირველი – სიძველის სიყვარულით, ზედმეტად არ აიძულოს ბავშვები, იკითხონ გრაკხუსები, და სხვა მათი მსგავსი მწერლები; ამით ისინი ზედმეტად მიეჩვევიან მშრალ და ბარბაროსულ თხრობას და გაგებითაც სრულად ვერ გაიგებენ; მათ აგრეთვე გაიტაცებს გამოთქმები, რომლებიც ძველ დროს ძალიან პოპულარული იყო, მაგრამ ახლა უცნაურად ჟღერს; მათ შეიძლება წარმოიდგინონ, რომ თავადაც დიდებული მამაკაცები არიან; მეორეც – ასეთივე სიფრთხილით უნდა დავიცვათ ისინი არაფრის მთქმელი თანამედროვე ავტორებისგან, რომ არ შეიყვარონ ის ზედმეტად გადაპრანჭული მწერლები, რომლებიც ყმაწვილობის ასაკში ისევე სასიამოვნოა, როგორც მაღალ ეფექტურია მათი მოუწიფებლობა. ხოლო მაშინ, როცა მათ გონიერება მოემატებათ და ამ მხრივ საშიშროება აღარ იქნება, გირჩევთ, ერთნაირი წარმატებით აკითხოთ ძველიც და ახალი ავტორებიც. პირველების მამაცი და მტკიცე სიტყვა, თუ მათ ჩამოვაშორებთ უხეში ეპოქის მტვერს, მისცემს ჩვენს აზროვნებას უფრო მეტ ელეგანტურობას; ასევე, ბევრ სიკეთეს ვიპოვით მეორე შემთხვევაშიც. ბუნებამ ჩვენც

არანაკლები შესაძლებლობებით დაგვაჯილდოვა. ჩვენ მხოლოდ ჩვენი გემოვნება შევცვალეთ და ძალიან მოვექცეთ ტყვეობაში. ძველები ბრწყინვალეა არა იმდენად გონების სიდიადით, რამდენადაც აზრის სიღრმით და საფუძვლიანობით. ამგვარად, ავტორები უნდა ვიკითხოთ შერჩევით და დავაკვირდეთ, რომ რომელიმე ცუდი ზეგავლენა არ მოახდინოს ახალგაზრდაზე.

ვთვლი, უფრო მეტიც, თამამად ვამტკიცებ, რომ ჩვენს დროშიც არსებობენ მისაბამი მწერლები, მაგრამ ყველას არა აქვს უფლება, განსაზღვროს, რომელია ასეთი. ნაკლებ სახიფათოა შეცდომის დაშვება მაშინ, როცა ძველებზე ვსაუბრობთ. ამიტომაც, უახლესი მწერლების კითხვას დროებით გადავდებ, რათა მათი შეფასება-გადაფასება დროზე ადრე არ მოხდეს.

მასწავლებლები ყოველთვის სხვადასხვაგვარად იქცევიან: ზოგს არ მოსწონს ნაწილებად დაყოფა, მაგრამ კიდევ თითოეულ ნაწილს აქუცმაცებენ, ავსებენ მტკიცებულებებით და ფიგურებით; სხვები, აძლევდნენ რა მათ ყველაზე უფრო მოკლე, „შიშველ“ თემებს, აიძულებდნენ შეექმნათ დეკლამაციები, და ყველას, ვინც რამეს გამოტოვებს, თავისას უმატებდნენ და ზოგ ადგილს ისე ამუშავებდნენ, თითქოს თავად უნდა წარმდგარიყვნენ საზოგადოების წინაშე.

ერთიც და მეორეც სასარგებლოა. ერთს მეორესგან არ გამოვყოფ. თუ მანცდამანც ამ მეთოდებისგან რომელიმე ერთის გამოყენებაა აუცილებელი, დასაწყისში უკეთესად მიმაჩნია, ბავშვებს ვაჩვენოთ პირდაპირი გზა, ვიდრე ამ გზაზე მაშინ გამოვიყვანოთ, როცა მას ასცდებიან, რადგან მათ ეხებათ მხოლოდ სმენის შესწორება, ხოლო წინადადების სწორი და-

ყოფა ეხება აზრსაც და სტილსაც. ბავშვები მასწავლებლისგან უფრო ინტერესით ისმენენ დარიგებებს, ვიდრე – შეცდომებზე შენიშვნებს. განსაკუთრებით მგრძობიარენი, მით უმეტეს, ახლანდელი აღზრდის პირობებში, ამგვარი შესწორებებით თავს შეურაცხყოფილად გრძობენ და შინაგანად უარყოფენ მათ. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ შეცდომებს საერთოდ უყურადღებოდ დავტოვებთ. ეს თუნდაც სხვა მოსწავლეებისთვისაც უნდა გავაკეთოთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ისინი ჩათვლიან, რომ რასაც მასწავლებელი არ გაასწორებს, კარგია და მისაღები.

ორივე მეთოდი უნდა გამოვიყენოთ გარემოებების მიხედვით. დამწყებთ მიცვტე წინადადება მათი შესაძლებლობების გათვალისწინებით. როცა სწორად წერას ისწავლიან, დავტოვოთ მარტო მითითებულ გზაზე, რათა დახმარების გარეშე, საკუთარი ძალებით შესძლონ გზის გაგრძელება. ზოგჯერ საჭიროა, რომ ისინი მხოლოდ საკუთარი თავის იმედად იყვნენ. თუ ყველაფრის კეთებას სხვების დახმარებით მიეჩვევიან, მასწავლებლის შრომა თითქმის დაგვირგვინებულია, ხოლო თუ კიდევ რამეს დააშავებენ, მასწავლებელი ვალდებულია გაუსწოროს. ამდაგვარ რამეს შეიძლება დავაკვირდეთ ჩიტებზე, რომლებიც თავიანთ ბარტყებს პირში საკვებს უნაწილებენ. როცა უკვე თავს მოერევიან, დედა ჩიტი მათ ნელ-ნელა ასწავლის ბუდიდან გამოფრენას, მის ახლოს ფრენას, ხოლო თუ მათ შესაძლებლობებში დარწმუნდება, დატოვებს, რათა ყველგან თავისუფლად იფრინონ.

ჩემი აზრით, უნდა დავივიწყოთ ბავშვებისთვის საკუთარი თხზულებების დაზუთხვის და მათი ცნობილ დღეებში წაკითხვის მანია, მიუხედავად იმისა, რომ მშობლებს ეს წესი ძალიან მოსწონთ. ისინი ფიქრობენ, რომ ამით მათი ბავშვები

უკეთეს წარმატებას მიაღწევენ. წარმატება მართლაც არის დამოკიდებული შრომისმოყვარეობაზე. თანახმა ვარ, ბავშვებმა დიდხანს იმუშაონ თხზულებაზე. თუმცა, ჩემი აზრით, ვფიქრობ, ჯობია კარგი მწერლების, ორატორების, ისტორიკოსების საუკეთესო ადგილები ვაკითხოთ.

მახსოვრობა ვითარდება, როცა სხვის შემოქმედებას ვსწავლობთ. მერე კი, საკუთარის დამახსოვრებაც გაადვილდება. გარდა ამისა, კარგი მაგალითები გონებაში ყოველი შემთხვევისთვის რჩება და ბავშვები ძალაუნებურად ისწავლიან საგულდაგულოდ ნასწავლი საუკეთესო სიტყვის მიბაძვას. საუკეთესო სიტყვები, გამოთქმები და ფიგურები თავისთავად შეგვხვდება: შორს წასვლა მათ სამებრად არ მოგვიწევს. მახსოვრობა სარეზერვო საგანძურს ჰგავს – საჭირო დროს შემოგაშველებს საჭირო ციტატას. ამავე დროს, საკმაო სიამოვნებით მოვიშველიებთ ხოლმე სხვის აზრებს სიტყვაში, მით უმეტეს, მართლმსაჯულების წინაშე გამოსვლის დროს. ზოგჯერ მათი ციტირება უფრო ეფექტურია, ვიდრე მტკიცებულებები და უფრო მეტ ღირსებას გვმატებენ, ვიდრე საკუთარი აზრები.

ხანდახან შეიძლება ბავშვებს ნება დავართოთ, საკუთარი თხზულება წაიკითხონ. არ მოვაკლოთ ქება, რომელსაც ელოდებიან გაწეული შრომისთვის, მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ უნდა გავაკეთოთ, როცა რაღაც განსაკუთრებულს შექმნიან, რათა იცოდნენ, რომ ეს უფლება მათ მიეცათ, როგორც ჯილდო საკუთარი ძალისხმევისთვის. იცოდნენ, რომ მათ ეს დაიმსახურეს.

მასწავლებელს ღირსებად ეთვლება, თუ იგი ცდილობს თავის მოსწავლეებში განვითარების დონეების და გონებრივი შესაძლებლობების დეფინიცია მოახდინოს და გაიგოს, ბუნებამ

ვის მეტი ნიჭიერება მიჰმადლა და პირიქით, ვინ ნაკლებ შესაძლებლობას ფლობს. უდავოდ, განსხვავება გონებრივ განვითარებაში, ისე როგორც ფიზიკურ მომზადებაში, არსებობს. ამისათვის თვალყურის მიდევნება შესაძლებელია ორატორებზე დაკვირვების დროსაც. მათი თხრობის მანერა ისე განსხვავებულია, რომ არცერთი ერთმანეთს არ ჰგავს, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მათგანი სწორედ დიდ ორატორებს ჰბაძავდა.

აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ უმჯობესია, ყველა მოსწავლის ინდივიდუალურ მონაცემებს დავყვრდნოთ და განვავითაროთ მათი გონება იქითკენ, საითაც თავად მიილტვიან. როგორც სხეულის წვრთნის დროს, ოსტატი ითვალისწინებს ცალკეული მოსწავლის მონაცემებს და თითოეულისთვის განსაზღვრავს გმირობის თავისებურებებს, მქვერმეტყველების მასწავლებელიც ასევე უნდა მოიქცეს. იგი დაჟინებით აკვირდება, აღსაზრდელთაგან ვინ უფრო უკეთ წერს მოკლედ და შეუფერხებლად, მკვეთრად, მნიშვნელოვანად, სასიამოვნოდ, მკაცრად, თავაზიანად, ან სუფთად და ასე არეგულირებს ყველას შესაძლებლობებს, რათა შესაბამისი უნარის მიხედვით განავითაროს აღსაზრდელი.

ბუნება უფრო ძლიერია ჩვენი დახმარების დროს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შედეგს ვერ მივიღებთ და იმის განვითარებასაც საფრთხის ქვეშ დავაყენებთ, რისი ნიჭითაც ბუნებამ ბავშვი დააჯილდოვა. ამ მეთოდის საფუძვლიანობაში თითქმის ყველა დარწმუნებულია, მაგრამ მე ვიტყვი ღიად, რომ ამგვარი წესი მხოლოდ ნაწილობრივ სწორად მიმაჩნია. გონების შესაძლებლობები უნდა გავითვალისწინოთ, მაგრამ, ამავე დროს, ვერავინ უარყოფს გონების ვარჯიშს. ზოგს ისტორია უფრო ეხერხება, ზოგს – ლექსების წერა, ზოგს – სამართალ-

მცოდნეობა, ისეთებიც მოიძებნებიან, რომელთაც, ჯობია, საერთოდ არ ვასწავლოთ არაფერი. დაე, რიტორმა ეს ყველაფერი გაითვალისწინოს, სხეულის წრთვნის ოსტატის მსგავსად, რომელიც ზოგს სირბილში განაწესებს, სხვას – ბრძოლაში, ან მკლავჭიდში, ან წმინდა თამაშების კიდევ რომელიმე სხვა სახეობაში, მაგრამ ვისაც ორატორობა სურს, რომელიმე ერთი ნაწილის დაუფლება არ არის საკმარისი. ყველაფერი უნდა იცოდეს, რაც კი ამ პროფესიაში დასაოსტატებლად აუცილებელია. ეს ყველაფერი არც ისე ცოტაა, მაგრამ შრომად ნამდვილად ღირს. მხოლოდ ბუნებრივი მონაცემები რომ საკმარისი იყოს, სწავლა ფასს დაკარგავდა.

თუ აღსაზრდელში ნიჭის ნაკლებობას შევნიშნავთ, ასევე დავტოვებთ? ნუთუ მშვიერს და მწყურვალს არ დავაპურებთ და შიშველს არ ჩავაცმევთ? თუ ხანდახან უნდა მოვაკლოთ, რატომღა არ უნდა მივამატოთ? მე ბუნების წინააღმდეგ არ მივდივარ. არ ვამტკიცებ, რომ მის მიერ ბოძებული კარგი თვისებები უყურადღებოდ უნდა დავტოვოთ. პირიქით, ისიც კი, რაც აკლია, უნდა განვაკრძოთ და გავაღრმავოთ. ცნობილი ისოკრატესი, რომლის ღირსებებზეც იმდენი დაწერილა, რამდენსაც მისი საუკეთესო მოსწავლეები – ევფორიონი და თეომომპესი ნათელყოფენ, ამბობდა, რომ ზოგს ღვედი სჭირდება და ზოგს აღვირი. ხომ არ გულისხმობდა იგი, რომ კეთილგონიერი მასწავლებელი სინელეს გააღვივებს, ხოლო სისწრაფეს – შეაკავებს, მერე კი ორივე ამ თვისებას გააერთიანებს. ამასთან, ძალიან შეზღუდულებს უნდა მივცეთ თავისუფლება, იქითკენ განვითარდნენ, რისკენაც ბუნება უბიძგებს: იმაში ექნებათ უფრო მეტი წარმატება, რაც მათ შესაძლებლობებს არ აღემატება.

ფიზიკური მომზადების მასწავლებელი, სრულყოფილი მებრძოლი რომ აღზარდოს, არა მხოლოდ იმას აჩვენებს, როგორ იქნოს ხელ-ფეხი, ან მოიგერიოს მოწინააღმდეგის ხელის ჩავლება, არამედ სპორტის ამ სახეობისთვის მნიშვნელოვანი სხვა ხერხების გამოყენებასაც აიძულებს. ამასობაში გამოჩნდება, რისკენ უფრო მიდრეკილია მოსწავლე და დაე, სწორედ იმ მიმართულებით განვითარდეს.

თავიდან უნდა ავიცილოთ ორი უხერხულობა: პირველი – შეუძლებლის გაკეთება არ უნდა ვაიძულოთ; მეორე – არ მოვწყვიტოთ იმას, რაშიც შეუძლია წარმატებებს მიაღწიოს და არ ვაიძულოთ აკეთოს ის, რაც არ შეუძლია. თუ აღსაზრდელი ნიკოსტრატუსს, რომელსაც ჩვენ ახალგაზრდობაში უკვე მოხუცად ვთვლიდით, ჰგავს და არაფრით ჩამოუვარდება, მაშინ დახელოვნებული მასწავლებელი ყველაფერს გააკეთებს, რომ მისგან მეორე ნიკოსტრატუსი შექმნას – ბრძოლაში და მკლავჭიდში დაუმარცხებელი და რომელმაც ორივე სახეობაში გამარჯვების გამო, ერთსა და იმავე დღეს დაიდგა დაფნის გვირგვინები.

მომავალი ორატორის აღმზრდელს კიდევ უფრო მეტი წინდახედულება და სიფრთხილე სჭირდება. არ არის საკმარისი, მისმა აღსაზრდელმა მხოლოდ მოკლედ, ან მრავალმნიშვნელოვნად, ან ძლიერად გამოსვლა ისწავლოს. ისე, როგორც არ არის საკმარისი, მუსიკოსი ძლიერი იყოს მხოლოდ ნაზი, ან მხოლოდ საშუალო, ან ძლიერი ბგერების ადებისას; ორატორის სიტყვა უნდა ჰგავდეს ლირას, რომელზე დაკვრაც მხოლოდ მაშინ იქნება სრულფასოვანი, როცა ყველა ბგერა – დაბალიდან უმაღლესამდე, ყველა სიმი, ურთიერთ თანხვედრაში აჟღერდება.

მასწავლებლის მოვალეობაზე მოგახსენეთ. ყმაწვილებს კი მხოლოდ იმას ვეტყვი, რომ სწავლაზე ნაკლებ არ უყვარდეთ თავიანთი მასწავლებლები; ჩათვალონ ისინი თავიანთ მშობლებად, არა სხეულის და სისხლის, არამედ გონების მიხედვით. ამგვარ მამაშვილურ ურთიერთმიმართებაზე ბევრი რამეა დამოკიდებული. მაშინ ბავშვები მასწავლებელს უფრო ყურადღებით უსმენენ, მის სიტყვებს უფრო ენდობიან, ცდილობენ, ყველაფრით მას დაემსგავსონ, უფრო მონდომებით იწყებენ მეცადინეობას. მათი შენიშვნები არ სწყინთ, როცა აქებენ, უხარიათ; მათი სიყვარულის მოპოვება შრომისმოყვარეობით შეიძლება. როგორც მასწავლებლის მოვალეობაა ასწავლოს, ისე მოსწავლის მოვალეობაა, იყოს დამჯერე. სხვაგვარად შეუძლებელია. როგორც ადამიანი სიცოცხლეს თანაბრად იღებს დედისა და მამისაგან, როგორც მარცვალი ისე არ ღვივდება, თუ კარგად დამუშავებულ მიწაში არ ჩავდებთ, ასევე, მჭევრმეტყველებაში წარმატება მასწავლებლისა და მოსწავლის ურთიერთ პატივისცემისა და სიყვარულის გარეშე არ მოდის.

ეს პირველი სავარჯიშოები, თავისთავად, ძალიან მნიშვნელოვანია, მაგრამ მათ კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი მეცადინეობისკენ მივყავართ. მას შემდეგ, რაც ახალგაზრდა ამას კარგად დაეუფლება, უნდა შეუდგეს საკონსულტაციო და სასამართლო საქმიანობას. სანამ იმაზე ვიტყოდე, ასეთ დროს რითი ვიხელმძღვანელოთ, საჭიროდ ვთვლი, ვისაუბრო დეკლამაციის შექმნის ხერხებზე, რომლებიც ყველა დანარჩენზე უფრო სასარგებლოა. რაზეც უკვე მოგახსენეთ, თითქმის ყველაფერს მოიცავს დეკლამაცია და სასამართლო გამოსვლებთანაც ახლოს დგას. ამიტომ თვლიან დღემდე დეკლამაციას ორატორის სრულქმნილებისთვის აუცილებელ სახეობად. მარ-

თლაც, იგი მოიცავს სასამართლო მჭევრმეტყველების ყველა ნიუანსს. სამწუხაროდ, ეს მეთოდი, ზოგჯერ, მონაწილეთა მიერ ისე არის დამახინჯებული, რომ მთავარ მიზეზებს შორის, რომლებიც ხელს უწყობენ მჭევრმეტყველების დამახინჯებას, დეკლამატორების თავისუფლება და არა თავაზიანობა, სამართლიანად არის დიდ პატივში, მაგრამ რაც თავისი არსით კარგია, იმისგან ყოველთვის შეიძლება რაიმე კარგი გამოვადნოთ. თავად აზრები ნაკლებად უნდა დაშორდეს ჭეშმარიტებას და მაშინ, დეკლამაციაშიც შეიძლება მივბადმოთ თხზულების იმ სახეობას, რომლისთვის მოსამზადებლადაც არის ის განსაზღვრული.

არც მაგთა ოსტატობა, არც საყოველთაო ინფექციები, არც ორაკულის პასუხები, არც ბერძნული ტრაგედიის უსასტიკესი დედინაცვლები და სხვა იგავური საგნები, ამიერიდან არ განეკუთვნება სასამართლო მჭევრმეტყველების სახეობას. მაშინ, არ უნდა დავრთოთ ნება ახალგაზრდებს, ისაუბრონ წარმოუდგენელ რაღაცეებზე, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პოეზიის საგნებზე? არ უნდა მოიშველიონ ფანტაზია და ამით არ უნდა გააღამაზონ თავიანთი სიტყვა? რა თქმა უნდა, უკეთესი იქნებოდა, არ მიგვეცა მათთვის ამის ნება, ან, მიგვემართა ისინი დიდებული და არა უცნაური საგნებისკენ, რომლებიც არ მოეწონებათ ჭკვიან, გემოვნებიან ადამიანებს. თუ ეს უნდა დავუშვათ, მაშინ, დაე, დეკლამატორმა, რითიც მოისურვებს, იმითი შეავსოს თავისი სიტყვა. ოღონდ, იცოდეს, რომ ოთხფეხა ცხოველებსაც, ახალგაზრდა ბალახის უზომოდ ჭამისაგან გასუქებულიებს, სისხლის გამოშვებით მკურნალობენ და შემდეგ ჯანსაღ საკვებზე გადაეწიან. ასევე, ისიც უნდა გათავისუფლდეს ზედმეტი სიმსუქნისაგან და გაფუჭებული წვენიდან, თუ

სურს, ჯანმრთელი და ძლიერი იყოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ეს ხელოვნური გაბერილობა საქმის პირველი შემთხვევისთანავე იჩენს თავს. მათ კი, ვინც დეკლამაციას სასამართლო გამოსვლებისგან სრულიად განასხვავებს, არ იციან, რა მიზნით გამოიყენება იგი. თუ არ მოემზადებიან ამგვარი მჭევრმეტყველებისათვის, მათი გამოსვლა დაემსგავსება თეატრალურ აჟიოტაჟს და ყვირილს.

და მართლაც, რა საჭიროა, ჩვენს სასარგებლოდ განვაწყობთ მოსამართლე იქ, სადაც სასამართლო არ არის? რატომ ვილაპარაკოთ იმ გარემოებებზე, რომლებზეც ყველამ იცის? რატომ მოვიყვანოთ მტკიცებულებები იმგვარი საქმის, რომელზეც ვერავისგან გადაწყვეტილებას ვერ მივიღებთ? ეს მხოლოდ ფუჭი შრომა იქნებოდა; მაგრამ რისხვის, თანადგომის და სხვა ემოციების გამოწვევა დაცინვას ხომ არ იმსახურებს, რადგან ომის ამდაგვარად წარმოსახვით მებრძოლებს არ ვამზადებთ ნამდვილი საშიშროებისა და ბრძოლისათვის?

ასე რომ, იტყვიან, ნუთუ არანაირი განსხვავება არ არსებობს სასამართლო გამოსვლებსა და დეკლამაციას შორის? არანაირი, თუ ჩვენი მიზანი წარმატებაა. ცუდი არ იქნება, ამასთან ერთად, თუ დავამკვიდრებთ პირთა დასახელებას, შემთხვევათა დასახელებას, რომლებიც აბრკოლებენ სამართალწარმოებას, უფრო მეტიც, გამოვიყენებთ სიტყვებს, რომლებიც განეკუთვნება სამართალწარმოებას და შევურევთ სასაცილო გამონათქვამებს. ეს ყველაფერი ჩვენთვის უჩვეულო და ახალი იქნება, როცა შევაბიჯებთ უფრო ფართო ველზე, თუნდაც იმისგან განსხვავებულზე, რაც სასწავლებელში გვასწავლეს.

თუ დეკლამაცია საჩვენებლად იქმნება, მსმენელის სიამოვნებაც არ უნდა დაგვავიწყდეს. დეკლამაცია, როგორც სასამარ-

თლო პროცესებისა და შეხვედრების სახე, არ უნდა გასცდეს სანდოობის ფარგლებს, იმის გათვალისწინებით, რომ მოიცავს გარკვეულ მაღალფარდოვნებას და ითხოვს მცირე დოზით ბრწყინვალეობას. ამის მაგალითი არიან კომედიანტები. ისინი არც მთლად ისე წარმოსთქვამენ, როგორც ჩვენ ვსაუბრობთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, აქ ხელოვნება არ იქნებოდა; თუმცა, ბუნებრივ მეტყველებას არც ისე შორდებიან. მაშინ გაქრებოდა მიბაძვა: ისინი ჩვეულებრივ ლაპარაკს გარკვეულ თეატრალურ გაფორმებაში ახვევენ.

ახლა შევუდგები რიტორიკის იმ ნაწილზე საუბარს, რითაც, ჩვეულებრივ, ისინი იწყებენ, რომლებიც წინა ნაწილებს იგნორირებას უკეთებენ. ვჭკრეტ, რომ ზოგი გამაჩერებს დასაწყისშივე და მეტყვის, რომ მქვერმეტყველებისთვის ამდენი წესის ცოდნა საჭირო სულაც არ არის და გაეცინებათ კიდევ ჩემს ზედმეტ მზრუნველობაზე. მათთვის ბუნებრივი ნიჭიერებაც საკმარისია, სამართალწარმოებაში – ზოგადი კანონების ცოდნა და მცირეოდენი წრთვნა – სასწავლებელში. ასე ფიქრობდა ბევრი კარგი ორატორი, რომელთაგანაც ერთმა, როცა ჰკითხეს, რა იყო ფიგურა და რა იყო აზრი, უპასუხა: არ ვიცი, მაგრამ მათ აუცილებლად იპოვით ჩემს დეკლამაციაში, როცა საჭირო იქნება. მეორემ შეკითხვაზე: თეოდორელია თუ აპოლოდორელი, მხოლოდ ეს თქვა: მე მეხერხება ფარის გაკეთება. ამაზე უფრო ოხუნჯურად შეუძლებელია აღიარო შენი უცოდინრობა. სხვათა შორის, მათ, ვინც მხოლოდ საკუთარი ნიჭიერებით დასამახსოვრებელი გამოსვლებით გაითქვეს სახელი, საკმაოდ ბევრი მსგავსი ჰყავთ დაუდევრობაში და ცოტა – შესაძლებლობებში.

ისინი თავს იქებენ, როცა ამბობენ, რომ მათ ეხმარება ზე-ბუნებრივი ძალები და ამიტომ არად დაგიდევენ არც მტკიცე-ბულებებს, არც კეთილგანწყობებს, რომლებიც გამოგონილ საგნებშია საჭიროა: მხოლოდ მაღალ აზრებზე ცდილობენ, რომლებიც რაც უფრო ძლიერია, მით უფრო დახვეწილი გგონია. ამით კი მათი მსმენელების რიცხვი იზრდება. ფიქრშიც კი არ ხელმძღვანელობენ რაიმენაირი წესრიგით: ან, იხედებიან რა ზემოთ, ხშირად მთელი დღე ელოდებიან, თავში თავისთავად მოუვიდეთ დიდებული აზრები; ან გაურკვეველი ბუტბუტით, თითქოს საყვირის ხმით ალტკინებულნი, სხეულით სხვადასხვაგვარ მოძრაობებს ასრულებენ. მათი მთელი ძალისხმევა მიმართულია არა სიტყვების წარმოთქმაზე, არამედ მათ ძიებაზე. სხვები, სანამ მთელი გამოსვლის შინაარსს მოიფიქრებენ, იღებენ რომელიმე საწყის წინადადებას, რომელზეც შესაძლებელია სხვა მჭევრმეტყველური წინადადებების მიზმა, მაგრამ როცა ხედავენ, რომ ერთმანეთთან დაკავშირება ჭირს, პირველს მიატოვებენ და თავიდან იწყებენ წვალებას სხვაზე, არანაკლებ ცნობილსა და ჩვეულებრივზე.

ისინიც, რომლებიც თითქოს მისდევენ საუკეთესო წესრიგს, თავად საქმის განმარტებისთვის კი არა, საერთო ადგილების გადმოცემაზე მიმართავენ თავიანთ შრომას. მათთვის მთავარი არა მთლიანი გამოსვლა, არამედ ცალკეული ნაწყვეტებია, რომლებიც კი ხელში ჩაუვარდებათ. ამის გამო ასეთი გამოსვლა, რომელიც ცალკეული ნაგლეჯებისგან აიგება, არ შეიძლება იყოს ერთიანი. იგი იმ ჩანაწერებს ჰგავს, რომლებშიც ბავშვები იმას ჩაურთავენ, რაც სხვის თხზულებებში მოეწონებათ. ასეთ დეკლამატორებსაც, როგორც თავად იქებენ თავს, ხშირად ეხადებათ დიდებული აზრები: უხეში ადამიანების-

გან, ან მონებისგანაც კი, ზოგჯერ კარგი რამ გვესმის. და თუ ეს საკმარისია, მაშინ მართლა არ ყოფილა მჭევრმეტყველების სწავლა საჭირო.

ბევრს ჰგონია, რომ სწავლულებს მეტად შეუძლიათ თავის გამოხატვა. ასეთი არასწორი მსჯელობა იქიდან მომდინარეობს, რომ თვლიან, სადაც ნაკლები ხელოვნებაა, იქ მეტი ძალაა. მაგალითად, კარის გაღება ადვილია, გატეხვა – ძნელი; დაქუცმაცება უფრო ძნელია, ვიდრე გაერთიანება; წათრევა უფრო ძნელია, ვიდრე წაღება. აქ პირველი მოქმედებები ძალას ითხოვენ და არა ხელოვნებას. ხმლით მორკინალი, რომელიც ოსტატურად ფლობს იარაღს, დაუყონებლივ ჩაებმება ბრძოლაში. მეზრძოლი, რომელიც მთელი სხეულით იმაზეა დამოკიდებული, რაც შემთხვევით ხელში მოხვდა, ყველაზე მამაცად ითვლება მათ შორის. ამ დროს, ვერ ამჩნევენ, რომ ისიც ხშირად საკუთარი ძალისხმევით ეცემა მიწაზე; და იგი საკუთარი მისწრაფებით მარცხდება, როგორც კი გაწვრთნილი მოწინააღმდეგე გამოჩნდება. მაგრამ აქ არის გარკვეული გარეგნული ზედაპირულობა, რითაც უბრალო ხალხი შეიძლება ადვილად მოტყუვდეს. მთელი სიტყვის ნაწილებად დაყოფა, რაც ძალიან საჭიროც არის, ამცირებს მათ წინაშე მტკიცებულებათა ძალას. უხეში და ყოველგვარი წესრიგის გარეშე გაბნეული გამოთქმები მათ უფრო მნიშვნელოვანი და უხვი ჰგონიათ, ვიდრე დამუშავებული და წესრიგში მოყვანილი გამოსვლა.

გარდა ამისა, სრულყოფილებასა და ნაკლს შორის არის გარკვეული დაახლოება, რის გამოც ავსიტყვა კაცი, ზოგჯერ, თავისუფალი გეჩვენება, მკაცრი – მამაცი, ენაჭარტალა – უხვ სიტყვიანი.

ნაკლებ გაცნობიერებული ადამიანი იშვიათად იცავს ზომიერებას. ცუდი ადვოკატი, რომელიც სასამართლოს წინაშე ბევრს და გაუფრთხილებლად ლაპარაკობს, საფრთხის ქვეშ აყენებს არა მხოლოდ მოსარჩელეს, არამედ საკუთარ საქმესაც. ზოგჯერ იგებს კიდევ იმავეთი. რადგან ადამიანები სიამოვნებით უსმენენ იმას, რის თქმასაც თავადვე არ ისურვებდნენ. იგი ასევე წინდაუხედავია გამოთქმებში. ყველაფერზე წამსვლელია. ვერაფერი შეაკავებს. გამუდმებით უბრალოს მიებაში ზოგჯერ ამალელებულსაც „გადაეყრება“. თუმცა, ეს იშვიათად ხდება და სხვა ნაკლს ვერ გადაფარავს.

კიდევ იმიტომ ჩანს უცოდინრების სიტყვა ზოგჯერ უფრო ძლიერი, რომ მათ რაც თავში აქვთ, ენაზეც იგივე აკერიათ. ნასწავლი ადამიანები კი არჩევენ, რა თქვან და როგორ. ამას ისიც უნდა დაეუმატოთ, რომ ისინი ცოტას ფიქრობენ თავიანთი საგნის მიზანზე. ცდილობენ, გაექცნენ იმ ცოდნას და არგუმენტებს, რომლებიც მოყვარულებს ცივად ეჩვენებათ და სურთ, ფუჭი საუბრით მხოლოდ დაატკბონ მსმენელის ყური. მკვეთრი გამონათქვამები, რომელთაც ისინი დასდევენ, მათ გამოსვლებში ბრწყინვალედ გვეჩვენება, თან მით მეტად, რაც უფრო სუსტია სხვა ადგილები, ციცერონის აზრით, ისე, როგორც სინათლე სრულ სიბნელეში უფრო კამკაშებს, ვიდრე ჩრდილში. მაშინ, დაე, უწოდონ მათ მახვილგონიერნი, მაგრამ ჭეშმარიტება მხოლოდ ის არის, რომ ნამდვილი ორატორისთვის ასეთი ქება შეურაცხყოფელი იქნებოდა.

უნდა ვაღიარო, რომ მეცნიერება სიტყვების მოცულობას რამდენადმე ამცირებს, მაგალითად, რაღაცას ამოაკლებს, როცა რაიმე არასწორი და ზედმეტი იქნება, მაგრამ მხოლოდ უვარგისს ამცირებს. ზედმეტობისაგან გათავისუფლებული გა-

მოსვლა სრულფასოვანი ხდება. არასრულფასოვანი ხელებს იქნევენ, ფეხებს აბაკუნებენ, მჯიღს ირტყამენ გულში, თემო-ებზე, შუბლში. ეს კი, უბრალო ხალხს ძალიან მოსწონს. ნამდვილმა ორატორმა უნდა იცოდეს ზომიერება, კეთილგანწყობის მოპოვება, ღირსება და წესიერება. და კიდევ, უნდა იყოს და უნდა ტოვებდეს მოკრძალებულის შთაბეჭდილებას.

ამგვარად, ისინი ძალას უწოდებენ იმას, რაც სინამდვილეში, გაუწონასწორებლობაა. ამასთან, არა მხოლოდ დეკლამატორები არიან ასეთები, არამედ, რაც კიდევ უფრო სამარცხვინოა, თავად მასწავლებლებიც, რომლებიც ხშირად იმაზე მეტად წარმოიდგენენ საკუთარ შესაძლებლობებს, ვიდრე ეს რეალურად არის. ისინი არად დაგიდევენ წესებს და გატაცებულნი არიან ასეთი საზიანო იმპულსებით. იმათ კი, ვინც სწავლას სათანადოდ აქცევენ ყურადღებას, უგერგილოებს ეძახიან, მშრალებს, მშიშრებს, გონებასუსტებს და სხვა ყველანაირი დამამცირებელი სახელებით მოიხსენიებენ, რაც კი თავში მოუვათ.

მივულოცოთ ასეთებს, რომლებიც ცოდნის, შრომისა და სწავლის გარეშე გახდნენ მქვერმეტყველნი. ჩვენ კი, დავტოვებთ რა საზოგადოების ჭკუის დამრიგებლის თანამდებობა და შევწყვიტეთ სასამართლო საქმეებზე ზრუნვა (რადგან ჩავთვალეთ, რომ ამ ყველაფერზე უარის თქმა უფრო ღირსეული საქციელი იქნებოდა, სანამ ვინმესთვის თავი არ მოგვიბეზრებია), ჩვენს თავისუფალ დროს გამოვიყენებთ თავყრილობებზე და იმ წესებზე საუბარში, რომელთაც საჭიროდ ჩავთვლით ჭკვიანი ყმაწვილებისთვის და რომლებიც ჩვენ თავად მოგვანიჭებენ ნამდვილ სიამოვნებას.

ჩემგან არავინ ითხოვს ისეთ წესებს, რომლებზეც ბევრი მწერალი საუბრობს. მე მათ ამიერიდან არ შემოგთავაზებთ, როგორც მჭევრმეტყველების შემსწავლელთათვის შეუცვლელ კანონებს. მჭევრმეტყველება იქნებოდა ძალიან მსუბუქი და ნაკლებ მნიშვნელოვანი მეცნიერება, ამგვარი წესების ასე ცოტა რაოდენობისგან რომ შედგებოდეს. ამ წესებში ბევრი რამ იცვლება საქმის არსის, დროის, შემთხვევის და საჭიროების მიხედვით. ორატორში ყველაზე მთავარია ჯანსაღი აზრი, მიუხედავად სიტუაციისა. რა მოხდებოდა, მხედართმთავრისთვის ვინმეს რომ გაეწერა, როგორ განელაგებინა ჯარი საბრძოლო მდგომარეობაში – ჯერ ავანგარდი გამოეყვანა, ორივე მხრიდან ფრთები გაეშალა, ცხენოსნები ფრთებქვეშ განეთავსებინა? ეს იქნებოდა ყველაზე საუკეთესო განლაგება, როცა კი ამის საშუალებას გარემოებები მისცემდა, მაგრამ თუ ადგილმდებარეობის განლაგება შეიცვლება, შეგვხვდება მთები, მდინარე, ქედები, ტყე, ამ განლაგებას ხელს შეუშლიდა. მაშინ, მოწინააღმდეგის ძალის და მოსალოდნელი საფრთხის გათვალისწინებით, იგი იძულებული იქნებოდა, ეს ყველაფერი შეეცვალა და ებრძოლა ან პირდაპირი, ან ირიბი წყობით, ან სარეზერვო რაზმით, ან მთელი ჯარით, ან ზურგი ეჩვენებინა მტრისთვის მოჩვენებით გაქცევით.

ასევე, უნდა იცოდე გამოსვლის დროს, საჭიროა თუ ზედმეტია შესავალი, და თუ საჭიროა – მოკლე უნდა იყოს იგი, თუ ვრცელი; მთელი გამოსვლა მოსამართლისკენ უნდა მიმართო თუ რომელიმე სხვა პირისკენ, გამოიყენებ რა თან რომელიმე ფიგურას; დასაცავი საქმისთვის რომელი იქნება უფრო წარმატებული – მოკლე თუ გრძელი თხრობა, უწყვეტი თუ ნაწილებად დაყოფილი, ჩვეულებრივი თუ შებრუნებული წყობით.

ასევე ძიებისას. ხშირად ერთსა და იმავე საქმეში ჩვენთვის უმჯობესია დაიწყო ერთი სტატიით, ხოლო მოწინააღმდეგისთვის – მეორეთი, რადგან წესები არ არის შეუცვლელი კანონები. ისინი სარგებლობამ გამოიგონა. ამავე დროს, არ ვდავობ იმასთან დაკავშირებით, რომ საჭიროა წესებს მივყვეთ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მე მათზე არ დავწერდი, მაგრამ თუ აუცილებლობა მათგან გადახვევას მოითხოვს, უმჯობესია ასეც მოვიქცეთ.

ყველაფერთან ერთად, არ მომბეზრდება დაჟინებით მოვითხოვო, რომ ორატორს აუცილებლად ახსოვდეს ორი რამ: თავაზიანობა და სარგებლობა. ხშირად ხდება ისე, რომ სასარგებლოა ჩვეულებისგან გადახვევა, ზოგჯერ კი მისაღებია, როგორც ამას ვხვდებით სტატიებში და სურათებში. სახეც, ტანსაცმელიც და მდგომარეობაც სხვადასხვაა. პირდაპირ და უმოდრაო სხეულში სილამაზის ნატამალიც არ არის. სკულპტურული, არაფრისმთქმელი, ზედმეტად „სწორად“ დახატული თავი, დაშვებული ხელები და მჭიდროდ მიბჯენილი ფეხები გამოსახულებას ხელოვნურ და არასასიამოვნო ელფერს აძლევს, ხოლო მოძრაობა მას სიცოცხლეს და სიცინცხლეს ანიჭებს. ხელები და სახე ათას ფერს და სახეს იღებს – ზოგი მორბენალს ემსგავსება, რადაცისკენ რომ მიისწრაფვის, ზოგი ზის, ან დახრილია, ან ჩაცმულნი არიან, ან შიშველი, ან ყველაფერი ერთად. რა უნდა იყოს უფრო მახინჯი და რთული სანახავი, ვიდრე მირონის „ბადროს მსტყორცნელია“? მაგრამ ვინმეს რომ მისი გაკიცხვა მოენდომებინა, ხომ გაამჟღავნებდა საკუთარ უვიცობას ხელოვნების ცოდნაში? ამ ნამუშევარში ხომ სწორედ სიახლე და სირთულე იწვევს გაოცებას?

ასეთივე სილამაზეს და ხიბლს მატებს სიტყვას ფიგურები აზრებსა და გამონათქვამებში. ისინი ცვლიან „სისწორეს“ და ამით ხდებიან უფრო გასაგები და მისაღები, როცა ჩვეულებრივი სასაუბრო სტილისგან განსხვავდება. ფერწერაში მთელი სახეა გამოსახული, მაგრამ აპელესმა დახატა ირიბი ანტიგონე პროფილში, რათა სიმხინჯე დაეფარა. ასევე ბევრის დაფარვაა საჭირო, როცა ყველაფრის თქმა არ შეიძლება, ხოლო მისი ღირსეულად გამოხატვა შეუძლებელია. ასე მოიქცა ტიმანტეს კითნიელი, როცა დახატა სურათი, რომელმაც დაჩრდილა სახელგანთქმული ფერწერის ტილო. დაჭრილი იფიგენიას მსხვერპლშეწირვის დროს მან კალქასი დანადვლიანებული დახატა, ოდისევსი – კიდევ უფრო დადარდიანებული, მენელაოსს საშინლად დამწუხრებული სახე მისცა, როგორც კი შეიძლება მაღალი მხატვრობით გამოიხატოს. როცა მთელი თავისი ხელოვნება ამოწურა და ვერ იპოვა საშუალება, რომ მშობლის მწუხარების შესაფერისი სახე ღირსეულად გამოეხატა, თავი დაუფარა და მაცურებელს მისცა საშუალება, მთელი მისი ემოცია თავადვე წარმოესახა. იგივე გააკეთა სალუსტიუსმა. მან თქვა: ვფიქრობ, კართაგენზე სჯობს არაფერი გითხრათ, ვიდრე მხოლოდ სხვათა შორის მოვიხსენიო“. ამ მიზეზის გამო, მე ყველაზე ნაკლებად დავექვემდებარე იმ წესებს, რომლებსაც უწოდებენ საყოველთაოს, ან მუდმივს. იშვიათად მოიძებნება თხზულების ისეთი სახეობა, რომელში არ იქნება შესაძლებელი ცოტა მაინც ამ წესებს გადავუხვიოთ. ამაზე უფრო ვრცლად თავის ადგილზე ვიტყვი.

არ მსურს, რომ ყმაწვილებმა ძალიან წარმატებულად მიიჩნიონ თავი, ისეთებად, რომელთაც არ ჭირდებათ შემდგომი ჭკუა-დარიგებები მას შემდეგ, რაც ისწავლიან მხოლოდ მოკ-

ლე, ახლა მოდაში რომ არის, შესავალს და წესებს. მკვერმეტყველება მოითხოვს დიდ შრომას, მუდმივ სწავლას, გამოცდილებას, კეთილგონიერებას და სწორ განსჯას. ამ წესებითაც არ უნდა გადავიტვირთოთ. ისინი მხოლოდ სწორ გზაზე გვაყენებენ და მხოლოდ ერთ ვიწრო გზას არ გვაჩვენებენ. ვინც ფიქრობს, რომ მისგან გადახვევა არ შეიძლება, ძალაუნებურად გახდება ნელი, როგორც თოვზე მოსიარულე. ასე რომ, ჩვენ აქ ხშირად დავადგებით ფართო გზას, ზოგჯერ კი, ავირჩევთ უმოკლესს, ისე, როგორც წყალდიდობის დროს მორღვეულ ხიდებს უნდა ავუაროთ გვერდი, როგორც ხანძრის დროს ხანდახან კარებით კი არა, ფანჯრით უნდა გადავირჩინოთ თავი.

ჩვენ ვიღებთ ძალზე მოცულობით შრომას, მრავალფეროვანს და თითქმის ყველა ნაბიჯზე ახალს. ყველაფერს სიტყვებით ვერ მოვიცავთ. შევეცდები, იმაზეც ვთქვა, რაც ამ საკითხთან დაკავშირებით სხვებთანაც ამომიკითხავს. მათგან საუკეთესოს შევარჩევ, ხოლო თუ საჭირო იქნება, რამეს მივამატებ, ან გამოვაკლებ.

ვინც *ῥητορικη* ბერძნულიდან ლათინურად თარგმნა, მის შემოქმედებას უწოდებენ *oratoria*-ს და *oratrix*-ს. მე არ დავიწყებ ამ ავტორების ქებას მათი ხელოვნების გამო, მათ თავიანთი საქმე უზადოდ შეასრულეს, მაგრამ ყველა ბერძნული სიტყვის ზუსტი ლათინური შესატყვისი არ მოიძებნება, ისე როგორც ლათინური ვერ გამოხატავს ყოველთვის შესაფერისი სიტყვებით ბერძნულ აზრს. ეს თარგმანი არ არის ნაკლებ უხეში, ვიდრე, მაგალითად, ფლავიუსის *essentia* და *entia*. ბერძნული *οὐσία* ყოველთვის არ არის ზუსტი, რადგან *oratoria* გამოიყენება იმავე მნიშვნელობით, როგორც *elocutoria*, *oratrix*, როგორც *elocutrix*, მაგრამ სიტყვა რიტორიკა რომელზეც ჩვენ

ახლა ვსაუბრობთ, იგივეა, რაც მჭევრმეტყველება და იგი ბერძნებთან ორი მნიშვნელობით გამოიყენება.

ერთ შემთხვევაში იგი ზედსართავია – *ars rhetorica*, როგორც *navis piratica*, სხვაგან, არსებითი სახელი, როგორც: *philosophia* ან *amicitia*. ჩვენ ახლა ვისურვებდით, რომ მას ჰქონდეს არსებითი სახელის ნიშანი, ისე როგორც *γραφικατικη* ნასესხებია სიტყვისგან *literatura* და არა სიტყვისგან *literatrix*, რომელიც იქნება *oratrix*-ის მსგავსი, და არა *literatoria*-თი, რომელიც იქნება მსგავსი *oratoria*-სი, მაგრამ სიტყვა *rhetorice*-სთვის არ იძებნება ზუსტი შესატყვისი ლათინური სიტყვა.

მოდით, მის გამოყენებაზე კი არ ვიზრუნოთ, რადგან ბევრი სხვა ბერძნული სიტყვა შეიძლება მივუსადაგოთ. თუ შემიძლია გამოვიყენო *physicus*, *musicus*, *geometres*, მე შემიძლია შემოგთავაზოთ ბევრი ძალადობრივი სიტყვა, თუ შევეცდები მათ ლათინურ ყაიდაზე გადაწყობას. თუ თავად ციცერონი იყენებს ბერძნულ სიტყვებს საკუთარი წიგნების სათაურად, რომლებიც მან პირველად დაწერა ხელოვნებაზე, ჩვენ არ უნდა გვეშინოდეს, ვენდოთ ორატორთაგან უდიდესს.

ჩემი აზრით, რიტორიკა უნდა დაიყოს 3 ნაწილად: პირველში ვისაუბრებთ ხელოვნებაზე, მეორეში – ხელოვანზე, ხოლო მესამეში – თავად ნაწარმოებზე. ხელოვნება ის იქნება, რაც წესის მიხედვით უნდა ისწავლო. მათი ერთობლიობა შეადგენს მეცნიერებას, რომელსაც ჰქვია მჭევრმეტყველება – კარგად საუბრის ხელოვნება. ხელოვანი ის ადამიანია, რომელმაც ამ ხელოვნებას მიაღწია, მაგალითად, ორატორი, რომლის მიზანი კარგად საუბარია. ნაწარმოები კი ის არის, რასაც ჰქმნის ხელოვანი, ანუ ეს არის კარგი სიტყვა, კარგი გამოსვლა. ყველაფერი ეს, თავის მხრივ, კიდევ იყოფა ნაწილებად, რომლებ-

ზეც თავის-თავის ადგილზე მოგახსენებთ. დავიწყებ პირველი ნაწილით.

უპირველესად, უნდა ვიცოდეთ, რა არის რიტორიკა. შეიძლება სხვადასხვა განმარტება. არსებობს ორი შეკითხვა. პირველი თავად საგნის ხარისხს ეხება, მეორე – იმ სიტყვებს, რომლითაც იგი უნდა განისაზღვროს. აი, რაში მდგომარეობს აზრთა სხვადასხვაობა! ზოგი ფიქრობს, რომ ცუდი ადამიანიც შეიძლება იყოს კარგი ორატორი. სხვები მიიჩნევენ და მეც მათ ვემხრობი, რომ სახელწოდება და ის ხელოვნება, რომელზეც ჩვენ ახლა ვმსჯელობთ, მხოლოდ კეთილ და პატიოსან ადამიანს მიეწერება.

ბევრი ორატორის მოვალეობად თვლის დარწმუნებას, ანუ იმ სიტყვას, რომელმაც მსმენელი უნდა დაარწმუნოს. ამის გაკეთება მაშინაც შეიძლება, თუ ცუდი ადამიანი ხარ. ხშირად ამტკიცებენ, რომ რიტორიკა მდგომარეობს დარწმუნების ხელოვნებაში. ასეთი აზრი მომდინარეობს ისოკრატესისგან, რომელიც თვლის, რომ მხოლოდ ის თხზულება ეკუთვნის მას, რომელიც მისი სახელით გამოდის. მას, რა თქმა უნდა, არ სურდა ორატორის პოზიციის დაკნინება, მაგრამ მაინც გაუფრთხილებელი განსაზღვრება გააკეთა, როცა ორატორს უწოდა დარწმუნების შემოქმედი, ანუ *πειθιστικὸς*.

პლატონთან გორგიასი წიგნში, რომელსაც მისი სახელი ჰქვია, თითქმის იმავეს ამტკიცებს. პლატონი ამ მოსაზრებას გორგიასს მიაწერს. ციცერონი ბევრგან აღნიშნავს, რომ ორატორის მოვალეობაა სიტყვით დარწმუნება. ამას იგი მთელი თავის შემოქმედებით გვიჩვენებს. ამავე დროს, აღნიშნავს, რომ მოსაუბრის სიმდიდრეც, ნდობაც და ძალაუფლებაც არის ღირსება. მაგრამ სიტყვის გარეშე ერთ მიმიკას, ერთ ჟესტს,

ერთ ლამაზ მოძრაობასაც შეუძლია მსმენელზე ზემოქმედება. თავის წიგნებში რიტორიკის შესახებ, რომლებითაც ის აშკარად არ იყო კმაყოფილი, მჭევრმეტყველების ბოლოს უწოდებს persuasion-ს (დარწმუნებას), მაგრამ დარწმუნების ძალა აქვს ფულსაც. და მოსაუბრის ავტორიტეტი და ღირსება, თუნდაც, მისი გამომეტყველება, რომელსაც არ ახლავს ენა, როცა რომელიმე ინდივიდის დამსახურების გახსენებისას, ან ან შესაბრალის გარეგნობა, ან პიროვნული სილამაზე, ქმნის აზრს. ანტონიუსმა, როგორც ამბობენ, როცა აკვილიუს მანიუსს იცავდა, გადაიღელა ტანსაცმელი და გამოაჩინა ჭრილობა, რომელიც ბრალდებულმა სამშობლოს დასაცავად ბრძოლაში მიიღო. მას არ ჰქონდა საკუთარი სიტყვის იმედი, მაგრამ როცა რომაელების თვალი საჭირო მხარეს მიმართა, მათ შეიწყალეს დამნაშავე. სერვიუს გალბუსმა კანონის სიმკაცრე თავიდან იმით აიცილა, რომ მაყურებელში თანაგრძნობა გამოიწვია. მან კრებაზე არა მხოლოდ საკუთარი მცირეწლოვანი შვილები მოიყვანა, არამედ გალუს სულპიციუსის ვაჟიშვილიც, ხელში ატატებული. ასე ჰყვებიან ისტორიკოსები და კატოს სიტყვაც ამაზე მეტყველებს.

გვარწმუნებენ, რომ ფრინა არა იპერიდესის მჭევრმეტყველებამ, არამედ საკუთარმა სილამაზემ იხსნა. საკმარისი იყო მხოლოდ, რომ გაეხადა სასამართლოს წინაშე. თუ ყველა ასეთი შემთხვევა შეიძლება წარმატებით დამთავრდეს, გამოდის, რომ რიტორიკის ზემოთ წარმოდგენილი განსაზღვრება არასაკმარისია. ამიტომ უფრო მართალი ჰგონია თავი მათ, ვინც თვლის, რომ რიტორიკის ძალა სიტყვით დარწმუნებაშია. ასეთივე განსაზღვრებას აძლევს მას გორგიასი ზემოთ ნახსენებ წიგნში, სოკრატესით მოხიბლული. ამასვე ეთანხმება

თეოდექტესი, მისი სახელით ცნობილ ერთ რიტორიკის თხზულებაში, რომელსაც ბევრი არისტოტელეს ნამუშევრად მიიჩნევს. იქ ნათქვამია, რომ რიტორიკის მიზანია, სიტყვით მსმენელი იქით გადახაროს, საითკენაც ორატორი მოისურვებს. მაგრამ ესეც არასაკმარისია. სიტყვით არწმუნებენ ასევე სხვებიც, მაგალითად, ლამაზმანები, მომფერებლები, ალვირახსნილები. ორატორი კი, პირიქით, ზოგჯერ ვერ არწმუნებს. ასე რომ, ეს მიზანი შეიძლება იყოს არა მხოლოდ მისი, არამედ საერთო კიდევ ბევრ სხვა ადამიანთან, რომლებიც სულაც არ არიან ორატორები.

აპოლოდოროსი მიიჩნევს, რომ ორატორის უპირველესი მოვალეობა მოსამართლის დარწმუნებაა, ხოლო თუ იგი ამას ვერ ახერხებს, ორატორის სახელიც არ უნდა ერქვას. სხვები კიდევ, როგორც, მაგალითად, არისტოტელე, თვლის: რიტორიკა არის შესაძლებლობა ან ძალა, გამოიყენოს ყველაფერი, რაც კი გამოსვლის დროს ადამიანების დარწმუნებაში დაეხმარება. ამ განსაზღვრებას იგივე ნაკლი აქვს, რაც ზემოთ აღვნიშნე. ამასთან, იგი არ გულისხმობს არაფერს სხვას, გარდა გამოგონებისა, რომელიც თხრობის გარეშე, არ შეიძლება სიტყვას შეადგენდეს. ჰერმაგორასს, რომლის აზრით, ორატორის დანიშნულება დარწმუნებაა, და სხვებსაც, რომლებიც თვლიან, რომ ორატორმა უნდა ილაპარაკოს ისე, რომ დარწმუნებას მიაღწიოს, ჩვენ საფუძვლიანი პასუხი გავეცით და ვაჩვენეთ, რომ მხოლოდ დარწმუნება არ არის ორატორის მოვალეობა.

რამდენიმე სხვა მოსაზრებაც დაემატა ამას, რადგან ზოგი ფიქრობს, რომ ორატორის საქმეა ყველაფერზე ლაპარაკი, სხვები მიიჩნევენ, რომ პოლიტიკაზე უნდა ისაუბროს მხო-

ლოდ. რომელი მათგანი უფრო სწორია, ამაზე მოგვიანებით შესაბამის ადგილზე ვიტყვი.

არისტოტელემ, მგონი, რიტორიკას ყოვლისშემძლე ძალა მიანიჭა, როცა თქვა, რომ მისი საქმეა ილაპარაკოს ყველაფერზე, ყველანაირი ხერხით, ოღონდ მიაღწიოს დარწმუნებას. ამის მაგალითია პატროკლესი, რომელიც ამტკიცებს, რომ ორატორის ძალა დარწმუნების ხელოვნებაშია. თეოდორესს სურდა, აღმოეფხვრა ეს ნაკლი და ამბობდა, რომ რიტორიკა არის აღმოჩენის, გამოხატვის, სანდოობის ძალა ნებისმიერ საკითხზე, მაგრამ სანამ ვინმე, ვინც არ არის ორატორი, აღმოაჩენს, რა არის სანდო და დამაჯერებელი, და თან დააყოლებს, ყველა საკითხზე, უფრო მეტად დამაჯერებელი იქნება, ვიდრე ამ საკითხზე მოკამათე წინამორბედები და მას უფლება მიეცემა, ორატორის სახელი მიანიჭოს მასაც კი, ვისაც შეეძლება დარწმუნება, თუნდაც ყაჩაღობაში მონაწილეობის მიზნით. გორგიასი პლატონთან საკუთარ თავს უწოდებს დარწმუნების ოსტატს სასამართლოზე და სხვა შეკრებებზე და აღნიშნავს, რომ ის ეხება სამართლიანსაც და უსამართლოსაც. სოკრატესი მას ნებას რთავს, დაარწმუნოს ვინმე, მაგრამ არ აძლევს საშუალებას, ვინმეს ასწავლოს.

ისინი, ვინც ორატორს ყველა საკითხზე მსჯელობის მოვალედ არ მიიჩნევენ, განსხვავებულად გამოხატავენ თავიანთ მოსაზრებას, რადგან ისინი უფრო მოვალე იყვნენ თავიანთი ემოციების და უხვ სიტყვაობის გამო. ერთ-ერთი მათგანია არისტონი, კრიტოლაუსის მოწაფე, პერიპატეტიკოსი, რომლის აზრი რიტორიკის შესახებ ასეთია, რომ ეს არის აღმოჩენის და გამოხატვის მეცნიერება ყველაფერ იმაზე, რაც პოლიტიკის საქმეა, იმ ენაზე, რომლითაც ადამიანების დაყოლიებას შეე-

ლებს. იგი რიტორიკას მეცნიერებად თვლის, რადგან პერიპატეტეტიკოსია და არა virtue, სტოიკოსების მსგავსად. მაგრამ განცხადებით – ხალხი უნდა დაარწმუნოს, ის ლაფს ესვრის რიტორიკას, თუ ფიქრობს, რომ ხალხი კი არა, სწავლულები უნდა დაარწმუნოს. ცდება ყველა, ვინც ფიქრობს, რომ ორატორმა პოლიტიკურ საქმეებზე უნდა იკამათოს მხოლოდ. თამამად შემოდგია ვთქვა, რომ ამის გვერდით კიდევ ბევრი რამ შეიძლება დავაყენოთ, მაგალითად, ქების რიტორიკა, რომელიც მჭევრმეტყველების მესამე ნაწილია. თეოდორას გადარელი, რომელიც სხვებთან ერთად თვლის, რომ მჭევრმეტყველება ხელოვნებაა, უფრო ფრთხილობს განსაზღვრებისას, როცა ამბობს, რომ (იმათ სიტყვებს მოვიტან, ვინც მისი გამონათქვამი ბერძნულიდან თარგმნეს): რიტორიკა არის ხელოვნება, რომელიც აღმოაჩენს, განსჯის, აცხადებს შესაფერისი მჭევრმეტყველებით, იმ დოზით, რაც დარწმუნებისთვის საკმარისია, ყველა საქმეში, რაც კი პოლიტიკასთან არის დაკავშირებული.

კორნელიუს კელსუსი, ამავე სტილში ამბობს, რომ რიტორიკა არის ხელოვნება, ილაპარაკო დამაჯერებლად საეჭვო და პოლიტიკურ საქმეებზე. არსებობს სხვა მოსაზრებაც, ამათგან არცთუ განსხვავებული: რიტორიკა არის განსჯის და დისკურსის ძალა სახელმწიფო საკითხებზე, გარკვეული დარწმუნებით, სხეულის გარკვეული ქმედებით და იმ განწყობით, რომელიც გამოხატავს ამ საკითხების არსს.

არის კიდევ სხვა განსაზღვრებები, მაგრამ ისინი უკვე აღნიშნულის მსგავსია, ან მცირედით თუ განსხვავდება მათგან. ამაზე მაშინ ვიტყვით, როცა რიტორიკის საგანს შევეხებით. ზოგს მიაჩნია, რომ იგი არც ძალაა, არც მეცნიერება და არც ხელოვნება. კრიტოლაოსი მას უწოდებს საუბრის ხელოვნებას

(რადგან ასეთია მნიშვნელობა სიტყვისა τριζη). ათენეოსის-თვის იგი მოტყუილების ხელოვნებაა.

მწერალთა უმრავლესობა კმაყოფილდება პლატონის გორგiasის უხერხული ციტირებით. ისინი არ ითვალისწინებენ არც სხვა ადგილებს ამ დიალოგიდან და არც პლატონის სხვა ნაწარმოებებს და დიდ შეცდომას უშვებენ, როცა ამტკიცებენ, რომ ფილოსოფოსი არ თვლიდა რიტორიკას ხელოვნებად, არამედ მხოლოდ სასიამოვნო და მამებელ უნარ-ჩვევად. ან, როგორც იგი სხვაგან წერს, ერთი ნაწილი პოლიტიკისა და მეოთხედი ნაწილი ქება-დიდებისა. იგი სხეულისთვის გამოყოფს პოლიტიკის ორ ნაწილს – მედიცინას და ვარჯიშს და ორს – გონებისთვის – კანონს და სამართალს. შემდეგ უწოდებს მზარეულთა ხელოვნებას მედიცინის სიმულაციას, ან ხოტბა-დიდებას და მოვაჭრეთა ხელოვნებას მოქმედებათა ეფექტურობას, რადგან ისინი ქმნიან ტყუილ სახეს მხატვრობით და სიმლიერის ეფექტს აროიდული ცხიმით. იურიდიულ მეცნიერებებს ის უწოდებს სოფისტიკას, ხოლო სამართლიანობისას – რიტორიკას.

ეს ყველაფერი ნამდვილად არის გამოხატული იმ დიალოგში. მას აჟღერებს პლატონი სოკრატესის პირით. სხვა ნაწილი თითქოს იმისთვის დაიწერა, რომ მეორე მხარეზე მყოფებს შეწინააღმდეგებოდა და ეწოდებინა მათთვის ελεγκτικοი, სხვები სასწავლებლად დაიწერა და მათ ეწოდა δειγματικοი, მაგრამ სოკრატესი, ან პლატონი საუბრობს იმ ტიპის ორატორზე, რომელიც ლაპარაკობს, რომელიც შემდეგ პრაქტიკას გაივლის, რომ ყოფილიყო დოგმატიკური პიროვნება, რადგან ის ამაზე ისე ლაპარაკობს, თითქოს იყოს κατά τούτων τον τροπον ου υμεις πολιτευεσθε (იმ სტილის შესაბამისად, რომლითაც შენ აგ-

ვარებ სახალხო საქმეებს) და გებულობს ორატორის გულწრფელ და ღირსეულ ბუნებას. „გორგიასში“ კამათი დაახლოებით ასე ჟღერს: „ორატორი აუცილებელია იყოს მართალი და ღირსეული ადამიანი, ხოლო მართალი და ღირსეული ადამიანი გააკეთებს მართალ და ღირსეულ საქმეებს“. გორგიასისგან ჩანს, რომ პლატონი არ ლანძღავდა რიტორიკას, მხოლოდ მიანიშნებდა, რომ იგი უნდა ეფუძნებოდეს წესიერებას და სამართლიანობას. „ფედრაში“ ის კიდევ უფრო ნათლად აჩვენებს, რომ ეს მეცნიერება არ შეიძლება არსებობდეს სრულფასოვნად, თუ სამართლიანობის სადარაჯოზე არ დადგება. ჩვენც ამავე აზრზე ვართ. ამის გარეშე როგორ დაიცავდა იგი სოკრატესს და შეაქებდა მოქალაქეებს, რომლებმაც თავი დასაღეს სამშობლოსთვის? ის მხოლოდ იმ ორატორებს ჰკილავდა, რომლებიც მჭევრმეტყველების ნიჭს ბოროტების სასარგებლოდ იყენებდნენ. თავად სოკრატეც თვლიდა, რომ მის დასაცავად ლისიასის მიერ მომზადებული სიტყვა იყო უღირსი, რადგან, მაშინ ჩვევად ჰქონდათ, რომ ორატორები წერდნენ სიტყვებს ბრალდებულებისთვის, ეს უკანასკნელნი კი მას, როგორც საკუთარს, ისე წარმოსთქვამდნენ და ამით არღვევდნენ კანონს, რომელიც კრძალავდა სხვის მაგივრად ლაპარაკს.

პლატონი, ამავე დროს, ჰკიცხავს იმ მასწავლებლებს, რომლებიც რიტორიკას სამართლიანობისგან ჰყოფენ და სიმართლის მაგვარს ჭეშმარიტებას ამჯობინებენ. ამასაც „ფედრაში“ ვკითხულობთ. ვფიქრობ, კორნელიუს კელსუსიც ამავე აზრს ემხრობა, რადგან მისი სიტყვებია: „ორატორი მხოლოდ სიმართლის მსგავსს უმიზნებს“ და ცოტა მოგვიანებით უმატებს: „სინდისის სიწმინდეზე კი არ ზრუნავს, არამედ კლიენტის გა-

მარჯვებაზე, ეს არის სწორედ ადვოკატის ჯილდო“. ვფიქრობ, ასეთი დამოკიდებულება მხოლოდ წახალისებს უნამოსო საქციელს.

რადგან ჩემთვის სრულყოფილი ორატორი მხოლოდ კარგი ადამიანი შეიძლება იყოს, დავუბრუნდეთ იმათ მოსაზრებას, რომლებსაც რიტორიკაზე უკეთესი წარმოდგენა აქვთ. ზოგმა ჩათვალა, რომ რიტორიკა სახელმწიფო პოლიტიკის იდენტურია. ციცერონს მიაჩნია, რომ მისი ცოდნა სხვა არაფერია, თუ არა სიბრძნე. ზოგი მას ფილოსოფიის ნაწილად თვლის. მათ შორის არის ისოკრატესი. ამ განსაზღვრებას კარგად ეთანხმება შემდეგი, რომ რიტორიკა კარგად საუბრის ხელოვნებაა და რომ ორატორი ვერ ისაუბრებს კარგად, თუ ის არ არის კარგი ადამიანი. ამასვე ამტკიცებს კრისიპუსი, კლევანთესზე დაყრდნობით, რომ ეს არის სწორად ლაპარაკის მეცნიერება. თუ ამას დავუმატებთ დარწმუნების მეცნიერებას, მაშინ გამოდის, რომ იგი მხოლოდ შედეგზეა ორიენტირებული.

არეუსი ამბობს თითქმის იმავეს, რომ რიტორიკა არის საუკეთესო გამოსვლა (სიტყვა). ვინც თვლის, რომ რიტორიკა სახელმწიფო ვალდებულებების და საქმეების ცოდნაა, ისიც გამოორიცხავს, რო ორატორი შეიძლება იყოს ცუდი ადამიანი, მაგრან ისინი ავიწროებენ რიტორიკის არეალს, დაჰყავთ რა იგი პოლიტიკამდე მხოლოდ. ალბუტიუსი თვლის, რო ორატორმა უნდა იფიქროს სწორად და განსაჯოს სამართლიანად.

აი, რიტორიკის ყველაზე უფრო ცნობილი განმარტებები, რომლებზეც ხშირად მიმდინარეობს დავა. ყველაფერზე დაწვრილებით ვერ მოვყვები და არც არის აქ ამის ადგილი. სასწავლო სახელმძღვანელოების ავტორები, ჩემი აზრით, არცთუ სწორად, ცდილობენ გაექცნენ იმ სიტყვებს, რომლებსაც რი-

ტორიკის განსაზღვრების დროს იყენებდნენ მათი წინამორბედნი. მე შორსა ვარ ამგვარი თავმოყვარეობისგან.

შემოგთავაზებთ არა ჩემს საკუთარ გამოგონებებს, არამედ იმათ, რომლებსაც სხვებთანაც შევხვდებით, როგორც, მაგალითად, ეს: რიტორიკა არის კარგად საუბრის მეცნიერება. ვინც კიდეც სხვა განმარტებას ეძებს, მხოლოდ უფრო ცუდს აწყდება. თუ ასეთ განსაზღვრებას ვაღიარებთ, რიტორიკის მიზანსაც სწორად დავინახავთ. თუ ის არის კარგად საუბრის მეცნიერება, მისი მიზანიც სწორედ ეს ყოფილა.

ამას მოჰყვება შეკითხვა – სასარგებლოა თუ არა რიტორიკა? არიან ადამიანები, რომლებიც მის წინააღმდეგ სასტიკად ილაშქრებენ. რაც ყველაზე უფრო ცუდია, მჭევრმეტყველების ძალას მიმართავენ მჭევრმეტყველების წინააღმდეგ. ამბობენ, რომ რიტორიკა, თავისი მომხიბვლელობის წყალობით, ხშირად ათავისუფლებს დამნაშავეებს სასჯელისგან, ხოლო უდანაშაულოებს – სჯის; რომ მისი ცუდი რჩევები კეთილს გადაფარავენ, რომ რიტორიკა ხალხის აჯანყებებს და შეუქცევად ბრძოლებს აქეზებს, რომ იგი უმეტესად იქ გამოიყენება, სადაც ტყუილი სიმართლეზე იმარჯვებს.

კომედიოგრაფოსები (არისტოფანე „ღრუბლებში“) სოკრატეს აბრალებენ, თითქოს ის ასწავლიდა, როგორ გაასაღონ უსამართლობა სამართლიანობად. ტისიასი და გორგიასი პლატონის მიხედვით, სწორედ ამით იყვნენ სახელგანთქმულნი. ამასვე ამტკიცებენ საბერძნეთისა და რომის ისტორიიდან აღებული მაგალითებით. ითვლიან იმ ორატორებს, რომლებმაც თავიანთი დამლუპველი მჭევრმეტყველებით ზიანი მიაყენეს არა მხოლოდ კერძო, არამედ სახელმწიფო საქმეებსაც, აღაშფოთებდნენ, ზოგჯერ კი ამბობდნენ მთელ ქვეყნებს. სწორედ

ამ მიზეზის გამო, სპარტიდან განდევნეს მჭევრმეტყველება. საბერძნეთში, სადაც ორატორს ასევე შეემლო დიდი ვნებათაღელვის გამოწვევა, მას საკმაო შეზღუდვები დაუწესეს.

თუ ეს დამოკიდებულება სწორია, მაშინ არც მხედართმთავრები ყოფილან საჭირო, აღარც ქალაქის გამგებლები; არც სამედიცინო მეცნიერება და ფილოსოფია ყოფილა უვნებელი. ერთხელ მხედართმთავარმა ფლამინიუსმაც წააგო ომი; ქალაქის თავები – გრაკუსები, სატურნინები, გლავკუსი რომს აღაშფოთებდნენ; წამალში საწამლავიც შედის და ფილოსოფოსის მაღალი სახელის მატარებელთა შორისაც ბევრ ავის მქმნელს არცთუ იშვიათად შევხვდებით. აღარ მივიღოთ საჭმელი იმის გამო, რომ ზოგჯერ ჯანმრთელობის პრობლემებს იწვევს? სახლში აღარ შევიდეთ იმის გამო, რომ ხანდახან იგი მცხოვრებლებს თავზე ექცევა? აღარ მივცეთ მახვილი მეომარს იმის გამო, რომ მას ყაჩაღებიც იყენებენ? ვინ არ იცის, რომ ცეცხლი, წყალი, რომელთა გარეშეც ცხოვრება შეუძლებელია და სამყაროს მთავარი მანათობლები – მზე და მთვარე, ზოგჯერ ზიანს აყენებენ ადამიანს?

განა ბრმა აპიუსმა თავისი მჭევრმეტყველებით არ ააცილა სენატს სამარცხვინო ზავის დადება პირუსთან? მ. ტულიუსის ზღაპრულმა მჭევრმეტყველებამ არ გააცამტვერა საშინელი კანონი მინდვრების დაყოფის შესახებ? მანვე არ გაანადგურა კატილინას სიუხეშე? მანვე არ მოუტანა იმგვარი ღირსება მშვიდობიან მოქალაქეს, რომელიც მხოლოდ გამარჯვებულ მხედართმთავრებს ერგება?

განა ორატორი ხშირად შეშინებულ ჯარისკაცებს არ უბრუნებს ძველებურ სიმამაცეს? სწორედ ის არ უნერგავს მათ იმ აზრს, რომ სახელი და დიდება სიცოცხლეზე მეტია? მე არ ვუ-

ყურებ სპარტელებს და ათენელებს. ჩემთვის უფრო მნიშვნელოვანი არის მაგალითი რომელი ხალხისა, რომელიც ორატორებს ყოველთვის დიდ პატივს მიაგებდა.

ვფიქრობ, ქალაქის დამაარსებლებიც ამავე გზით აღწევდნენ მიზანს. დაბნეული ხალხის ერთი იდეით გაერთიანება და შეკვრა ძლიერი, დამარწმუნებელი სიტყვის გარეშე შეუძლებელია. ვერც კანონმდებლები დაუმორჩილებდნენ ადამიანებს მკაცრ სამოქალაქო წესებს. საერთო ცხოვრების წესები, მართალია, თავად ბუნებამ შთაგვაგონა, მაგრამ უფრო მეტად მაშინ ექვემდებარება ჩვევების გამოსწორებას, როცა საგანთა სილამაზეს თან ახლავს სიტყვის სიცხადე.

ამგვარად, მართალია, მჭევრმეტყველება სხვადასხვა მიზნით შეიძლება იქნას გამოყენებული, მაგრამ არ იქნება სამართლიანი, თუ ბოროტებად იმას მივიჩნევთ, რაც შეიძლება სიკეთედაც გამოვიყენოთ. დაე, ასე იმათ იფიქრონ, ვინც რიტორიკის მთელ ძალას მხოლოდ დარწმუნების ხელოვნებაში ხედავენ, ხოლო თუ მისი არსი კარგად საუბარია (რასაც ჩვენ ვაღიარებთ), და თუ შევთანხმდით, რომ ორატორი მხოლოდ კარგი ადამიანი უნდა იყოს, მაშინ არ შეიძლება მისი სარგებლობა არ ვაღიაროთ.

მართლაც, სამყაროს შემქმნელმაც ხომ ყველაზე მეტად ადამიანი სხვა ცხოველებისგან სწორედ სიტყვის ნიჭით განასხვავა. ჩვენ ვხედავთ, რომ უტყვენი ჩვენ აღგვემატებიან სხეულის სიდიდით, ძალით, მოთმინებით, სისწრაფით და კიდევ, მათ ნაკლებად სჭირდებათ სხვისი დახმარება. ისინი თავად, სხვისი დახმარების გარეშე, ბუნებისგან სწავლობენ სიარულს, საკვების მოპოვებას, წყლების გადაცურვას.

მათი დიდი უმრავლესობა საკუთარ სხეულში პოულობს დაცვას გაცივებისგან, მტრებისგან დასაცავად ბუნებრივი იარაღი აქვთ, საკვებსაც თითქმის ყველგან ნახულობენ. ადამიანს კი ეს ყველაფერი ძალიან დიდი შრომად უჯდება. სამაგიეროდ, ჩვენ მოგვეცა გონება და მისი საშუალებით შემომქმედმა მოინდომა, ჩვენ უკვდავებთან დავეკავშირებინეთ, მაგრამ გონება ბევრს ვერაფერს გაგვიკეთებს და მთელი სრულყოფილებით ვერ გამოჩნდებოდა, სიტყვებით რომ არ შეგვეძლოს იმის გამოხატვა, რასაც აზრით ვწვდებით. სწორედ ეს აკლია ყველაზე მეტად ცხოველებს და არა აზრი და გონება. გამოქვაბულის, ან ბუდის აშენება, ბარტყების დაფრთიანება, ზამთრისთვის საკვებით მომარაგება და რაღაც ჩვენთვის არ მისაწვდომის, მაგალითად, თაფლის, ცვილის შექმნა, გარკვეული ხელოვნების საქმეა, მაგრამ ყველა მათგანს უწოდებენ უტყვ, უგონო არსებებს, რადგან მათ არ აქვთ მეტყველების უნარი.

განა მუნჯს დიდად ეხმარება გონება, ეს ღმერთის საჩუქარი? თუ ღმერთისგან ბომბული უკეთესი საჩუქარი არ არსებობს, ვიდრე სიტყვაა, რა უნდა იყოს უფრო მეტი ზრუნვის და შრომის საგანი ჩვენთვის? რითი უნდა აჯობო სხვა ადამიანს, თუ არა იმით, რითაც ადამიანები სხვა ცხოველებს აღემატებიან? მით უმეტეს, რომ არანაირ შრომას ასეთი დიდი ნაყოფი არ მოაქვს. ჩვენ ამაში სრულიად დავრწმუნდებით, თუ წარმოვიდგენთ, სრულყოფილების როგორ და რომელ საფეხურზეა ახლა ატანილი მჭევრმეტყველება და როგორზე შეიძლება კიდევ ავიდეს. აღარაფერი რომ არ ვთქვათ იმაზე, რომ მეგობრის დაცვა, სენატის, ხალხის და ჯარის დაკვალიანება, სწორი რჩევის მიცემა, პატიოსანი ადამიანისთვის არის დამახასიათებელი; არ არის საკმარისი, რომ ყველასთვის დამახასიათებელი

ფიქრის უნარით მოიპოვო იმდენი უპირატესობა და სახელი, რომ ორატორის სიტყვა, ისე, როგორც პერიკლესის მიერ ნათქვამი, გამოჩნდეს არა სიტყვებად, არამედ ჭეჭა-ქუხილად?

დასასრული არასდროს გამოჩნდება, თუ თვითკმაყოფილებით კიდევ ამ საკითხზე გავაგრძელებ საუბარს. გადავიდეთ შემდგომ საკითხზე: რიტორიკა ხელოვნებაა? არავინ, ვინც კი ამ საკითხს ეხმიანებოდა, არასდროს დაეჭვებულა ამაში. თავად წიგნების სათაურებიდანაც ძალიან კარგად ჩანს, რას გულისხმობდნენ „ორატორულ ხელოვნებაში“. ციცერონიც რიტორიკას უწოდებს დაოსტატებულ მჭევრმეტყველებას. ეს მხოლოდ ორატორებს არ მოუგონიათ იმისთვის, რომ თავიანთი საქმიანობისთვის ფასი აეწიათ. მათ ეთანხმებიან ასევე ფილოსოფოსები, სტოიკოსები და პერიპატეტიკოსები.

უნდა ვადიარო, რომ დიდხანს ვყოყმანობდი, დამეწყო თუ არა ამ საკითხზე მსჯელობა. შეიძლება ვიპოვოთ ადამიანი, რომელსაც ჰგონია, რომ სახლის აშენება, ქსოვილის შექმნა და მიწისგან გემების აგება, მეცნიერების და ცოდნის გარეშე, შეუძლებელია, ხოლო მჭევრმეტყველების (რომელიც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ყველაზე ადმატებული და მშვენიერი საქმეა), შესახებ იფიქრებდა, რომ მან მიაღწია უმაღლეს მწვერვალს ყოველგვარი მეცნიერების გარეშე.

უფრო დავიჯერებ, რომ მოწინააღმდეგენი პირდაპირ ასე არასდროს იფიქრებდნენ. მათ, უბრალოდ, უნდოდათ ეჩვენებინათ ჭკუის მახვილგონიერება ასეთი რთული საქმის გადმოცემისას. როგორც პოლიკრატესი აქებდა კლიტემნესტრას; ისევე, როგორც მან, ასეთივე განზრახვით, ძველების გადმოცემით, დაწერა სიტყვა სოკრატესის წინააღმდეგ.

ზოგიერთი თვლის, რომ რიტორიკა არის ბუნების მიერ ბოძებული ნიჭი, მაგრამ არც იმას უარყოფენ, რომ ამ ნიჭს აუცილებლად უნდა დაეხმაროს მეცადინეობა. ციცერონთან, ორატორის შესახებ წიგნში, ანტონიუსი მჭევრმეტყველებას უწოდებს ზოგიერთ დაკვირვებას და არა მეცნიერებას. ციცერონი ამას, მგონი, არ ემხრობოდა. მას მხოლოდ სურდა, თავის თხზულებებში შეენარჩუნებინა ანტონიუსის სახე, რომელმაც იცოდა ხელოვნების დაფარვა. ლისიუსი, ვფიქრობ, იმავე აზრზე იყო. იგი იმას ეფუძნებოდა, რომ უბრალო და უსწავლელი ადამიანები, იცავენ რა თავიანთ ინტერესებს, აპელირებას აკეთებენ თავდასხმაზე, ნარატივზე, მტკიცებულებაზე, უარყოფაზე და ამ ყველაფერს ამთავრებენ თხოვნით, რაც დასკვნის ფუნქციას ასრულებს. სხვები ამ აზრს ამტკიცებენ ისეთი უმნიშვნელო დეტალებით, როგორც არის: „რა აზრი აქვს მეცნიერებას. ადრე არ იყო მეცნიერება, მაგრამ ადამიანები ყოველთვის ლაპარაკობდნენ თავიანთი თავის სასარგებლოდ და სხვების საწინააღმდეგოდ. მჭევრმეტყველების მასწავლებლები შემდეგ გაჩნდნენ, დაახლოებით, ტისიუსისა და კორაქსეს დროს, ე. ი. მჭევრმეტყველება უფრო ადრე არსებობდა, ვიდრე მეცნიერება, ამიტომ, რიტორიკა არ არის მეცნიერება“.

ჩვენ არ შევუდგებით იმის ძებნას, კონკრეტულად როდის დაიწყო ადამიანებმა რიტორიკის სწავლა, მაგრამ ფაქტია, რომ ჰომეროსთან არის ფენიქსიც, სიტყვისა და საქმის მასწავლებელი, ბევრი ორატორი, სიტყვის ყველა სახეობა სამი ბელადის გამოსვლაში, რომლებიც ელჩებად გააგზავნეს, ჯილდოს მომლოდინე ახალგაზრდების შეჯიბრებაც მჭევრმეტყველებაში. უფრო მეტიც, სხვა რამეებთან ერთად, აქილევის

ფარზე გამოსახული არიან ბრალდებულები და მათი ადვოკატები.

საკმარისი იქნება, თუ ამ ბრალდებაზე ვიტყვი, რომ ყველაფერი, რაც მეცნიერებით იხვეწება, სათავეს თავად ბუნებისგან იღებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მეცნიერების ჩამონათვალიდან უნდა ამოგვეღო მედიცინა, რადგან ის განვითარდა ადამიანის ორგანიზმზე სასარგებლო და მავნე გარემოებებზე დაკვირვებით და როგორც ბევრი თვლის, გამოცდილებისგან შედგება. ჭრილობებს ადრეც უშუშებდნენ, სანამ ეს მეცნიერება დაიბადებოდა. ციებ-ცხელებასაც შველოდნენ, იმიტომ კი არა, რომ ამაში გონება იყო ჩართული, არამედ იმიტომ, რომ ამას თავად ავადმყოფობა აიძულებდა. არც არქიტექტურა იქნებოდა ხელოვნება, რადგან პირველი ადამიანები მის გარეშეც დგამდნენ ქოხებს. არც მუსიკა ყოფილა ხელოვნება, რადგან ყველა ხალხს ჰქონდა თავისი ცეკვები და სიმღერები. ასე რომ, თუ მკვერმეტყველებას ყველანაირ საუბარს დავარქმევთ, მაშინ უკან დავიხევ და ვიტყვი, რომ იგი მეცნიერებაზე ადრე განვითარებულა. ხოლო თუ ყველა, ვინც ლაპარაკობს, არ არის ორატორი, მაშინ გამოდის, ხელოვნებამ შექმნა ორატორი, ე. ი. იგი მასზე ადრე არსებობდა. ასევე, შეიძლება უარყოფით შემდეგი წინააღმდეგობაც: ის არ არის დამოკიდებული ხელოვნებაზე, რაც თავისთავად, სწავლის გარეშე ხდება. ადამიანები კი ლაპარაკს სწავლის გარეშეც ეუფლებიან.

ამას დედამისის, ნიჩბოსნის, და ესქინესის, კომედიანტის, მაგალითზე ამტკიცებენ, მაგრამ ისინი ცდებიან. უსწავლელად ორატორი ვერ გახდება, ხოლო ვინც მაგალითად მოჰყავთ, მათზე უნდა ითქვას, რომ გვიან დაიწყეს სწავლა, საერთოდ უსწავლელნი კი არ ყოფილან. ესქინესი პატარაობიდანვე იც-

ნობდა მეცნიერებებს, რომელთაც თავად მამა ასწავლიდა. ხოლო დემადესზე ზუსტად არ არის ცნობილი, საერთოდ არ სწავლობდა, თუ მხოლოდ თეატრალურ წარმოდგენებზე გამუდმებული ვარჯიშით გახდა ორატორი. ესეც სწავლის გარკვეული საშუალება არის, მაგრამ შეიძლება თამამად ვთქვათ, რომ მეცადინეობით იგი გაცილებით უკეთესი იქნებოდა. მან ვერ გახდა თავისი სიტყვების დღის სინათლეზე გამოტანა, მიუხედავად იმისა, რა სიძლიერის იყო ისინი, მისი პირით წარმოთქმული.

მეორე წინააღმდეგობა ცილისწამებას ჰგავს: „არც ერთი მეცნიერება არ დაუშვებს ცრუ აზრებს, ამიტომ არ შეიძლება არსებობდეს იგი იმ წესების გარეშე, რომლებიც ყოველთვის უნდა იყოს ჭეშმარიტი. რიტორიკა კი უშვებს ცრუს, შესაბამისად, იგი არ შეიძლება იყოს ხელოვნება“.

უნდა ვაღიარო, რომ რიტორიკა ზოგჯერ უშვებს ყალბს ჭეშმარიტების ნაცვლად, მაგრამ აზრი არ შეჰყავს შეცდომაში. დიდი განსხვავებაა, როგორ წარმოგვიდგენია საქმე ჩვენ თვითონ და როგორ წარმოუდგენია იგი სხვას. ზოგჯერ მხედართმთავრებიც იყენებენ ეშმაკობებს და სხვადასხვა ხრიკებს. კანიალმა, როცა ფაიუსმა ჩაკეტა, უბრძანა, ხარის რქებზე მშრალი ტოტები შემოეხვიათ, ცეცხლი წაეკიდებიათ და ასე ცხოველები იმ ტერიტორიებიდან მოპირდაპირე მთებისკენ გაერეკათ. ამით თითქოს აჩვენა, რომ კართაგენის ჯარი გარბოდა, მაგრამ ამით მან ფაბიუსი მოატყუილა, თავად კი საქმის ნამდვილი არსი იცოდა. ლაკედემონიელი თეოპომპსი, რომელმაც ტანსაცმელი ცოლს გაუცვალა, გამოვიდა სამალავიდან საკუთარი ცოლის სახით და დარაჯები შეცდომაში შეიყვანა. ასევე, ორატორმა, როდესაც ტყუილს ჭეშმარიტებად ასაღებს,

კარგად იცის, რასაც აკეთებს, შესაბამისად, თვითონ არ ტყუილდება, სხვას კი ატყუილებს.

ციცერონი თავს იწონებდა, რომ როცა კლენკიუსს იცავდა, მოსამართლეები სიბნელეში გაახვია. ნუთუ, თვითონ ვერაფერს ხედავდა? ფერმწერმა, რომელმაც თავისი ხელოვნების საშუალებით აჩვენა, რომ ზოგიერთი საგანი სურათზე ამოზნექილია, ზოგი – ჩაწეული, თვითონ არ იცოდა, რომ მთლიანად სურათი ერთ სიბრტყეზეა? ჩვენ კიდევ იმას გვედავებიან, რომ „ყველანაირ მეცნიერებას აქვს რაიმე მიზანი, ხოლო რიტორიკას ან საერთოდ არ აქვს მიზანი, ან მას ვერ აღწევს“. ცდებიან. ჩვენ უკვე მიზანზე ბევრი ვისაუბრეთ.

ორატორი ყოველთვის მიაღწევს მიზანს, როცა კარგად ისაუბრებს. წინა განცხადებას, როგორც ჩანს, ისინი ემხრობიან, ვისაც ჰგონია, რომ რიტორიკის მიზანი დარწმუნებაა. ჩვენი ორატორი და მეცნიერება არ არის წარმატებაზე დამოკიდებული. მოსამართლეების წინაშე საუბრისას, მართალია, ვცდილობთ საქმე მოვიგოთ, მაგრამ თუ კარგად ვლაპარაკობთ, სასურველი წარმატებასაც რომ ვერ მივალწიოთ, ყველაფერს ვასრულებთ, რაც მეცნიერების მიერ არის გაწერილი. კაპიტანს სურს ხომალდი მშვიდობიანად მიიყვანოს თავშესაფარში. მართალია, ამოვარდნილი ქარიშხალი ამას ეწინააღმდეგება, მაგრამ ის კაპიტანად დარჩება და იტყვის: *Dum clavum rectum teneam*. ექიმი ცდილობს, ავადმყოფს დაეხმაროს. შეიძლება, მან დახმარება ვერ შეძლოს ავადმყოფობის სიმძიმის, ან ავადმყოფის დაუმორჩილებლობის, ან კიდევ სხვა რაიმე მიზეზის გამო, მაგრამ თუ ყველა საშუალება გამოიყენა, რასაც მედიცინის მეცნიერება ავალდებულებდა, არ შეიძლება მივიჩნიოთ მიზნისგან დაშორებულად. ასევეა ორატორიც. ერთადერთი

მისი მიზანია კარგად ლაპარაკი. ეს ხელოვნება მდგომარეობს მოქმედებაში და არა შედეგში, რასაც მალე ვაჩვენებ. არასწორად თვლიან, რომ თითქოს ბევრმა მეცნიერებამ იცის, როდის მიაღწიოს მიზანს, მჭევრმეტყველებამ კი არ იცის. ორატორმა იცის, რომ კარგად ლაპარაკობს. კიდევ ორატორს იმაში ადანაშაულებენ, რომ ნაკლსაც კი თავის სასარგებლოდ იყენებს. ამას არცერთი სხვა მეცნიერება არ აკეთებს; რომ ის ტყუილსაც ამტკიცებს და ვნებათა ღელვასაც იწვევს.

არცერთი არ ვნებს, თუ განზრახვა ბოროტული არ არის. შესაბამისად, არც ნაკლია. ტყუილის ლაპარაკი ზოგჯერ ბრძენსაც ეპატიება. ვნების გამოსაწვევად, ორატორიც იძულებულია იგი გამოიყენოს, თუ მოსამართლეს სამართლიანობისთვის სხვაგვარად ვერ განაწყობს. ხშირად მოსამართლეები უბრალო ადამიანები არიან, არცთუ განსწავლულნი; არცთუ იშვიათად საჭიროა მათი მოტყუილება, რომ შეცდნენ, არ დაიბნენ. სასამართლო რომ ყოველთვის შედგებოდეს ჭკვიანი მოსამართლეებისგან, რომლებსაც ვერ გადაარწმუნებდი ვერც სიძულვილით, ვერც სიყვარულით, ვერც ცრუ მოწმეებით, ვერც შიშით, ვერც იმედით, მაშინ მჭევრმეტყველებისთვის ცოტა ადგილია დარჩებოდა. მისი ფუნქცია მხოლოდ მსმენელის ყურის დატკობა იქნებოდა, მაგრამ რადგან საქმე გვაქვს მანკიერ ადამიანებთან, თუ სიმართლეს დიდი წინააღმდეგობები ხვდება, საჭიროა, ვიბრძოლოთ ეშმაკობით, ტყუილით და ყველაფრით, რაც კი შეიძლება მივმართოთ ჯანსაღი აზრისკენ. ვინც სწორ გზას ასცდა, სხვაგვარად ამ გზაზე ისევ გამოყვანა შეუძლებელია, გარეუბნების გარეშე.

გარკვეული სარკაზმი ახლავს იმათ მსჯელობას, ვინც ამტკიცებს, რომ ორატორები ხშირად ორივე მხარის სასარგებლოდ

ლაპარაკობენ, რომ „ხელოვნება კი არ ეწინააღმდეგება საკუთარ თავს, არამედ ორატორი ეწინააღმდეგება თავის თავს“; რომ „ხელოვნება კი არ ანგრევს თავისივე შექმნილს, არამედ ორატორი“; რომ „ის ასწავლის ან რა უნდა ვთქვათ, ან რა არ უნდა ვთქვათ“, ამიტომ, ერთის მხრივ, ის არ შეიძლება იყოს ხელოვნება, რადგან ის ასწავლის, რა არ უნდა ითქვას, ხოლო, მეორეს მხრივ, ვერ იქნება ხელოვნება, რადგან როცა ის ასწავლის, რა უნდა თქვა, პირდაპირ ასწავლის, რა არის ამის საწინააღმდეგო.

ყველა ეს მსჯელობა მხოლოდ იმ ორატორისთვის არის განკუთვნილი, რომელიც კარგი ადამიანია. როცა არასამართლიან შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, იქ კარგი ორატორის ადგილი არ არის, იმ ექსტრაორდინალური შემთხვევის გარდა, როცა ჭეშმარიტი ორატორი, რომელიც კარგია ადამიანია, ორივე მხარის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

და მაინც, რადგან ეს შეიძლება მოხდეს, და თუ ორი ჭკვიანი ადამიანი ერთმანეთს რაღაცას უმტკიცებს სხვადასხვა მხარეს (სტოიკოსები თვლიან, რომ ჭკვიან ადამიანებს შეუძლიათ ერთმანეთს დაუმტკიცონ რაღაცეები), მე ვიტყვოდი, რომ იგი უსაფუძვლო აღმოჩნდება და მიმართული იქნება მხოლოდ ცუდი ხასიათის ადამიანის ორატორად ყოფნის შემთხვევაში.

რადგან რიტორიკა არ ეწინააღმდეგება თავის თავს, ერთი მიზეზი დაუპირისპირდა მეორეს, მაგრამ არა მჭევრმეტყველება საკუთარი თავის წინააღმდეგ. თუ ორი მამაკაცი ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ ისე წარსდგა, რომ მათ ასწავლეს კამათის ხელოვნება, ამ შემთხვევაში ეს არ იქნება ხელოვნება, რადგან ამ შემთხვევაში ერთი და იმავეს მიერ გაწვრთნილი გლადიატორები ხშირად ხვდებიან ერთმანეთს; არც გემის პი-

ლოტირებაში იქნება ხელოვნება, რადგან საზღვაო გადაზიდვების დროს კაპიტანი ხშირად უპირისპირდება კაპიტანს; არც მხედართმთავრობაში, რადგან მხედართმთავარი მხედართმთავარს უპირისპირდება.

რიტორიკა არ ანგრევს გაკეთებულს. ორატორი არ ისვრის მის მიერ შერჩეულ არგუმენტებს. არც რიტორიკა ისვრის მათ, რადგან ვინც ამბობს, რომ რიტორიკის შედეგი დარწმუნებაა, ისე როგორც ორი ჭკვიანი ადამიანის ურთიერთდაპირისპირება გარკვეული შანსია მათთვის, ეს არის საშუალება, ალბათობა, რომელსაც ეძებენ. თუ ორ დაპირისპირებულ საგანში ერთი სიგრძეში სავარაუდოდ უფრო გრძელია, ვიდრე მეორე, არ ნიშნავს, რომ უფრო გრძელი ის არის, რომელიც წინასწარ ჩანს გრძელი. ისე, როგორც მეტად თეთრი არ არის ნაკლებად თეთრის საპირისპირო, ან უფრო – ტკბილი ნაკლებად ტკბილის საპირისპირო. შესაბამისად, არც ის, რომელიც მეტად სავარაუდოა, იმის საწინააღმდეგოა, რომელიც ნაკლებ სავარაუდოა.

რიტორიკა არ ასწავლის იმას, რა უნდა ვთქვათ და არც მის საწინააღმდეგოს, არამედ ასწავლის იმას, რაც უნდა ვთქვათ, როდის უნდა გამოვიყენოთ, რა შემთხვევაში. სიმართლე, ზოგადად, ყოველთვის არ არის დაცული. ზოგჯერ, საზოგადოებრივი კეთილდღეობა მოითხოვს, რომ ტყუილს დაუჭირონ მხარი. ციცერონის „ორატორის შესახებ“ მეორე წიგნში აღნიშნულია შემდეგი: „ხელოვნება იმ საგნებშია, რომლებიც ცნობილია. ორატორის ემოციური მიმართვა დამოკიდებულია აზრზე და არა ცოდნაზე, მაგრამ ის მაინც ორივეს მიმართავს იმათკენ, ვინც არ იცის და ზოგჯერ ამბობს იმას, რაც თვითონ არ იცის“.

რიტორიკა კარგად საუბრის ხელოვნებაა და ორატორმა იცის, როგორ ილაპარაკოს კარგად, მაგრამ ამბობენ, რომ მან არ იცის, ტყუილს ამბობს თუ მართალს. არც ფილოსოფოსებმა იციან, რომ ცეცხლი, წყალი, ან ოთხი ელემენტი, უმცირესი ნაწილაკები – ატომები ის ძირითადი ელემენტებია, რომლისგანაც ყველაფერი წარმოიშვა, მართალია თუ ტყუილი. არც იმათ იციან ზუსტად, რომლებიც ითვლიან, რა მანძილია ვარსკვლავებამდე, როგორია მზისა და დედამიწის მაგნიტუდა, მაგრამ მაინც ყველა თავის სისტემას ხელოვნებას უწოდებს. თუ მათ მსჯელობას ვუჯერებთ და არ ვფიქრობთ, რომ ეს ყველაფერი მხოლოდ მათ წარმოსახვაში და იმის ძალაშია, აჩვენონ, რაც იციან, იმავე აზრს იგივე ეფექტი შეიძლება ჰქონდეს ორატორის შემთხვევაშიც.

მეტყვიან, რომ ორატორმა ყოველთვის არ იცის, რომელ მხარეზეა სიმართლე, მაგრამ განა ექიმმა ზუსტად იცის, რომ როცა პაციენტი თავის ტკივილის ჩივილებით მივა მასთან, ეს ნამდვილად თავის ტკივილია და არა სხვა რამით გამოწვეული ტკივილის შეგრძნება? ორატორი ყოველთვის არ გეგმავს სიმართლის თქმას, მაგრამ ყოველთვის უმიზნებს იმას, რაც ჰგავს სიმართლეს? მაგრამ ორატორმა უნდა აუცილებლად იცოდეს, რასაც ამბობს, ჰგავს თუ არა სიმართლეს.

აი, მთავარი წინააღმდეგობა რიტორიკის: ყველა დანარჩენი სუსტია და იმავე წყაროსგან წარმოიშვება, ხოლო ის რომ რიტორიკა ხელოვნებაა, ამას მოკლედ გაჩვენებთ. როგორც კლეანტუსი ამბობს, თუ ყველა მეცნიერება არის გზის მაჩვენებელი და წესრიგის დამმყარებელი, ვინ არ სცნობს რიტორიკას მჭევრმეტყველების მთავარ, ერთგულ ხელმძღვანელად? ხოლო თუ მეცნიერება შედგება წესებისგან, რომლებსაც მივყა-

ვართ სწორი მიზნისკენ (ამაზე არავინ არ დავობს), ეს რიტორიკაში ნამდვილად არსებობს. ამასთანავე, ის, ისე როგორც სხვა მეცნიერებები, არ ეყრდნობა განსჯას და მოქმედებას? თუ დიალექტიკა არის მეცნიერება, რაღა ვუწოდოთ რიტორიკას, რომელიც მისგან უფრო გარეგნულად განსხვავდება, ვიდრე სახეობით წარმოშობით? ამიტომ, არა მხოლოდ ნასწავლი უსწავლელს, არამედ ნასწავლსაც ჯობია მჭევრმეტყველებაში განსწავლული. სხვანაირად ვერ აიხსნება, უამრავი წესი და ამდენი ცნობილი მასწავლებელი რომ გვყავს. ეს ყველამ უნდა აღიაროს. ჩვენ ამაში განსაკუთრებით დარწმუნებული ვართ, რადგან მჭევრმეტყველებას ვერ დავაშორებთ პატიოსნებას და სათნოებას.

სხვები მეცნიერებისგან მხოლოდ დაკვირვებას ითხოვენ, ანუ საგანთა შემეცნებას და განხილვას, როგორც, მაგალითად, ასტროლოგიაში, რომელიც ყოველგვარი მოქმედების გარეშე, შემოიფარგლება შესასწავლი საგნის შემეცნებით და მას ეწოდება ფიქრიანი. ზოგიერთი მეცნიერება მხოლოდ მოქმედებისგან შედგება და მისი მიზანი თავად მოქმედებით განისაზღვრება. მათ ეწოდებათ ქმედითი. როგორც, მაგალითად, ცეკვა. ზოგი ქმნის პროდუქტს და მათ წარმოებითი ჰქვია. როგორც არის, მაგალითად, ფერწერა. რიტორიკა შეიძლება იმ ტიპის მეცნიერებას მივაკუთვნოთ, რომელიც მოქმედებაში მდგომარეობს, რადგან იგი მიზანს მოქმედებით აღწევს. ყველა მასწავლებელს ასე მიაჩნია, მაგრამ მგონია, რომ იგი ორი დანარჩენი ტიპის მეცნიერებისგანაც ბევრს სესხულობს, რადგან, ზოგჯერ, შეიძლება უბრალო დაკვირვებითაც დაკმაყოფილდეს. რიტორიკა მდუმარე ორატორშიც არსებობს და თუ იგი, ნებისით თუ უნებლიედ, სასამართლოზე შეწყვეტს საუბარს,

მაინც ორატორი იქნება; ისე, როგორც ექიმი, რომელმაც შეწყვიტა პაციენტის მკურნალობა, მაინც ექიმად რჩება. არ ვიცი, უფრო მეტ შედეგს სწავლისგან მაშინ ხომ არ ვიღებთ, როცა მივატოვებთ საქმეებს და საკუთარ თავში ჩაღრმავებით, საკუთარი მოსაზრებებით ვტკბებით?

და ბოლოს, რიტორიკა შეიძლება იყოს წარმოებითიც, რადგან მისი პროდუქტია ის სიტყვები და ისტორიები, რომლებსაც იგი ქმნის და საზოგადოების სამსჯავროზე გამოაქვს. ესეც ორატორის მოვალეობაში შედის. ოღონდ, თუ მაინც უნდა გადავწყვიტოთ, ამ სამი სახეობიდან რომელს უფრო განეკუთვნება რიტორიკა, რამდენადაც მისი გამოყენება უფრო ხშირად ქმედებაში ხდება, თანახმა ვარ, დავარქვათ მას მოქმედებითი, ან წარმოებითი, რაც, ფაქტობრივად, ერთი და იგივეა.

კითხულობენ – ბუნებრივი ნიჭი უფრო ეხმარება მჭევრმეტყველებაში დაოსტატებას, თუ სწავლა? მიმაჩნია, რომ ორივე მათგანი აუცილებელია. უბრალოდ ავხსნი, როგორ უნდა იქნეს ამ შემთხვევაში გაგებული ან ერთი, ან მეორე. თუ ორივეს ერთმანეთისგან საერთოდ გამოვყოფთ, ბუნებას შეუძლია სწავლის გარეშეც ბევრი რამის გაკეთება, ხოლო მხოლოდ სწავლით, ბუნების გარეშე, ბევრს ვერაფერს მიაღწევ. უნაყოფო მიწას საუკეთესო მიწათმოქმედიც ვერაფერს შველის, ნაყოფიერი მიწისგან დამუშავების გარეშეც რაიმე სასარგებლო შეიძლება გაიზარდოს, ხოლო ნაყოფიერ მიწაზე კარგი მიწათმოქმედი გაცილებით მეტ სარგებელს მოიპოვებს. თუ პრაქსიკული წისქვილის ქვიდან მოინდომებდა ქანდაკების გაკეთებას, მე ძვირფას მარმარილოს ვამჯობინებდი. თუ იგივე მხატვარი მას საქმეში გამოიყენებდა, მაშინ მეტი ფასი მხატვრის

ხელში დაედებოდა, ვიდრე თავად ამ ნივთს ჰქონდა. ერთი სიტყვით, ბუნება არის ნივთიერება, ხოლო მეცნიერება – მხატვარი. ერთი იძლევა სახეს, ხოლო მეორე – იღებს. მხატვრობა ნივთიერების გარეშე არაფერია, ნივთიერებას მხატვრობის გარეშეც აქვს თავისი ფასი, მაგრამ საუკეთესო დამუშავება ყველაზე ძვირფას ნივთიერებაზე უფრო ღირებულია. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი შეკითხვა: რიტორიკა მიეკუთვნება თუ არა იმ მეცნიერებებს, რომლებიც თავისთავად არც საქებია და არც საზიანო, მაგრამ სასარგებლოა, თუ არის ისეთი ღირსეული მოსამართლეები, რომლებიც მას ასე იყენებენ? ვფიქრობ, იმათგან, ვინც თავის თავზე იღებს, გამოსაწოროს ორატორის მოვალეობა, ზოგიერთი საერთოდ მოკლებულია მეცნიერებას (რას ჰქვია ἀτεχνία, მათ არ აქვთ არც ჯანსაღი აზრი, არც შეძენილი/მიღებული ინფორმაცია. მისდევენ უსირცხვილობის და შიმშილის მოტივაციას, ფლობენ ავთვისებიან მეცნიერებას (κακοτεχνία); ან იყენენ და დღესაც არიან ბევრნი ისეთნი, რომლებიც სიტყვის ძალას მიმართავენ სხვების დაღუპვისკენ. ზოგში ვხედავ მხოლოდ მეცნიერების უსარგებლო მიზანძვას (ματαιοτεχνία), რომელიც თავისთავად არც ცუდია და არც კარგი, უბრალოდ, ფუჭი შრომაა. მაგალითად, ერთი ადამიანი შორიდან ცერცვს ისროდა და ყოველთვის ნემსის ყუნწში ახვედრებდა. როცა ეს ალექსანდრემ დაინახა, მას მისცა უამრავი ცერცვი, რაც, ყველაზე დიდი ჯილდო იყო ამ საქმიანობისთვის.

ასეთებად იმათ ვთვლი, რომლებიც მთელი ცხოვრება დეკლამაციებს ქმნიან და მათში არაფერს სიმართლის მსგავსს არ წერენ. ის მჭევრმეტყველება, რომელზეც ჩვენ ვსაუბრობთ, რომლის წესების დადგენასაც აქ ვცდილობთ, რომელიც დამა-

ხასიათებელია წესიერი ადამიანისთვის და რომელიც ჭეშმარიტ მჭევრმეტყველებას წარმოადგენს, ყოველთვის ღირსეული იქნება. ფილოსოფოსებს ამის საჩვენებლად ბევრი გონებაამახვილური არგუმენტი მოჰყავთ, მაგრამ მე ჩემი საკუთარი არგუმენტები უფრო მარტივი და ნათელი მგონია. თუ კეთილგონიერება, როგორც ისინი ამბობენ, იმის ცოდნაშია, რა უნდა გააკეთო და რა არ უნდა გააკეთო, ასეთივე კეთილგონიერება არის ისიც, რომ იცოდე, რა თქვა და რა არ უნდა თქვა. და კიდევ. თუ არის ისეთი სათნოებები, რომელთა მარცვალი, სანამ დარიგებებს მივიღებდეთ, ბუნებისგან მანამდე არის ჩვენში ჩათესილი, ჩვენც ვიზადებით იმ განწყობით, რომ სხვები დავიცვათ, მაგრამ ასე არ ხდება სხვა მეცნიერებების შემთხვევაში, რომლებიც კეთილ ქმედებასთან არანაირ კავშირში არ არიან. არსებობს ორი სახის სიტყვა: ჩვენ სათქმელს ვამბობთ ან უწყვეტად და ამას ჰქვია რიტორიკა, ან მოკლედ, ინტერვალებით და ამას ვეძახით დიალექტიკას. ზენონი მათ ერთმანეთისგან ისე მცირედით განასხვავებდა, რომ დიალექტიკას მომუშტულ ხელს ამსგავსებდა, ხოლო რიტორიკას – გაშლილს. თუ ფილოსოფოსების აზრით, მეცნიერება, რომელიც დაკავებულია შიშველი და მშრალი შეჯიბრებებით, არის ღირსება, მაშინ ეს ღირსება უნდა მივანიჭოთ რიტორიკას, რომელიც ყველაზე უფრო ღიაა და ხილული ყველა ქმედებით, მაგრამ ქმედებებისგან აღებული მტკიცებულებები უფრო ნათელი იქნება.

როგორ საქებარ სიტყვას უნდა ველოდოთ ორატორისგან, თუ მას მორალზე წარმოდგენა არ აქვს? როგორ რჩევას მისცემს იგი, თუ უგულუბელყოფს ყველა გარემოებას, რითაც შეიძლება სწორი რჩევა მისცეს? როგორ დაიცავს ბრალდებულს,

თუ არ ეცოდინება მართლმსაჯულება და კანონები? როცა ხალხის ყიჟინში ლაპარაკობ, როცა ძლიერებს, შეიარაღებულ ჯარისკაცებს ესაუბრები და გიწევს მათი შეურაცხყოფა (ეს კი ყოველთვის საშიშია), ხომ არის საჭირო სულის სიმტკიცე? შესაბამისად, გამოსვლაც არ იქნება სრულყოფილი, თუ მჭევრმეტყველება არ არის ღირსეული საქმე.

თუ ყველა ცხოველში არის რაიმე თვისება, რომლითაც სხვას აღემატება, როგორც, მაგალითად, ლომი სიმამაცით, ცხენი – სისწრაფით და თუ ადამიანი ყველას გონებით აღემატება, არ გვჯეროდეს ადამიანისთვის დამახასიათებელი ღირსების? კრასუსი ციცერონთან პირდაპირ ამბობს, რომ მჭევრმეტყველება არის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ღირსება. თავად ციცერონი, ბრუტუსისადმი მიწერილ წერილებში და სხვა თხზულებებში, მას კეთილგონიერს უწოდებს; მაგრამ მეტყვიან, ბოროტ ადამიანსაც შეუძლია თავისი გამოსვლით განგაწყოს და წარმოადგინოს საუკეთესოდ თხრობაც, არგუმენტებიც, მიზეზებიც. მე კი ვუპასუხებ მათ: ყაჩაღსაც კი შეუძლია მამაცურად იბრძოლოს, მაგრამ სიმამაცე ვერ მოწყდება სიქველეს; ბოროტი მონაც გადაიტანს წამებას კვნესის გარეშე, მაგრამ სულის სიმტკიცე არ დაკარგავს ქებას. ბევრი იმავეს აკეთებს, მაგრამ სხვადასხვა მიზნით. მაშ, საკმარისია ვამტკიცოთ, რომ მჭევრმეტყველება ღირსებაა, ხოლო მის სარგებლობაზე ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ.

რაც შეეხება ორატორის მასალას. ზოგი ამბობს, რომ ეს არის გამოსვლა (სიტყვა), როგორც ამას პლატონთან გორგიასი ამტკიცებს. როგორც მოქანდაკისთვის ქანდაკება არის შემოქმედების პროდუქტი, ისე ორატორისთვის სიტყვა არის შემოქმედების პროდუქტი. უბრალოდ ლაპარაკი არ არის ხელოვნე-

ბის შედეგი. ზოგს მიაჩნია, რომ ორატორის მასალა არის დამარწმუნებელი არგუმენტები. ეს მართლაც არის მნიშვნელოვანი ნაწილი, მაგრამ მხოლოდ მასალა თხზულებისთვის. ზოგისთვის ეს არის სამოქალაქო ადმინისტრაციის საკითხები. ეს მცდარი მოსაზრებაა, რადგან ასეთი საკითხები რიტორიკის საგანია, მაგრამ არა მხოლოდ საგანი.

რადგან ორატორი უნდა იყოს სათნო, ზოგი ამბობს, რომ მისი მასალა უნდა იყოს ადამიანის მთელი ცხოვრება. სხვებისთვის მთელ ცხოვრებასთან არ არის დაკავშირებული სათნოება, არამედ მხოლოდ მის ნაწილთან, როგორცაა: სამართლიანობა, სიმტკიცე, თავმოყვარეობა, საკუთარი საზღვრების დაცვა, ამიტომ მათთვის რიტორიკა უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ ერთი ნაწილით, მაგალითად, ეთიკით.

რიტორიკის საგნად მიმაჩნია ყველაფერი, რაზეც კი შეიძლება ვისაუბროთ. აქ ვეყრდნობი საუკეთესო მწერლების აზრს. პლატონთან სოკრატესი მგონი, გორგიასს შთააგონებს, რომ რიტორიკის საგანი სიტყვებში კი არა, საქმეშია. „ფედრაში“ სოკრატესი პირდაპირ ამტკიცებს, რომ იგი არა მხოლოდ სასამართლო სიტყვებსა და გარჩევებშია, არამედ კერძო საქმეებშიც უდევს წილი. აქედან ჩანს, რომ თავად პლატონიც ასე ფიქრობდა.

ციცერონი ერთგან ჩამოთვლის, კერძოდ რა არის რიტორიკის საგანი, მაგრამ სხვაგან თვლის, რომ ორატორს შეუძლია ყველაფერზე ილაპარაკოს. აი, მისი სიტყვები: „ორატორის ძალა და მისი მოვალეობაა, რომ ყველაფერზე, რასაც კი შესთავაზებენ, ისაუბროს ნათლად და ოსტატურად“. და კიდევ, ციცერონი ამბობს, რომ „ორატორი ვალდებულია, ყველაფერზე, რაც კი ადამიანების ცხოვრებაში ხდება (და ეს იქნება მისი სა-

განი), იფიქროს, იმსჯელოს, მოისმინოს, წაიკითხოს, განსაჯოს. მაგრამ საგანს, რომელსაც ჩვენ ახლა ორატორს ვუდგენთ, ზოგი განუსაზღვრელს უწოდებს, ზოგი – რიტორიკისათვის უცხოს და ამ მეცნიერებას უწოდებენ არა მდგრადს, საგნიდან საგანზე მორბენალს.

ჩემთვის არ არის ძნელი ამ მოსაზრებათა უკუგდება. ისინი თავადვე აღიარებენ, რომ რიტორიკა ყველაფერზე ლაპარაკობს, ხოლო უცხოდ მისთვის ამას იმიტომ თვლიან, რომ ასეთი საგანი მრავალნაირია. არ შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ იგი განუსაზღვრელი და უსასრულოა, ისე, როგორც არქიტექტურა მოიაზრებს ყველა დეტალს, რაც კი მშენებლობას ეხება, უმნიშვნელო წვრილმანის ჩათვლით; საჭრეთელი ოქროსგან, ვერცხლისგან, სპილენძისგან სხვადასხვა ნაკეთობებს ამზადებს; ქანდაკება, გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი მასალისა, ხისგან, მინისგან, ძვირფასი ქვებისგან, ძვლისგან, მარმარილოსგანაც მზადდება. ნუთუ რიტორიკის საგანი არ შეიძლება იყოს ის, რასაც სხვაც იყენებს? როცა ვიკითხავ, რისგან ამზადებს მოქანდაკე ქანდაკებას, მიპასუხებენ, სპილენძისგან. ვიკითხავ: რისგან აკეთებს ჭურჭელს თითბერის სპეციალისტი? ასევე მეტყვიან, სპილენძისგან. ქანდაკებებსა და ჭურჭელს შორის კი დიდი განსხვავებაა. ნუთუ მედიცინაც აღარ იქნება მეცნიერება, რადგან სხეულის დაზეღვა და მოძრაობები ჰგავს მებრძოლთა მოძრაობებს და რომ საკვები, რომელსაც ექიმები გამოწერენ, ისევე მზადდება, როგორც ამას მზარეულები აკეთებენ?

მეტყვიან, რომ სიკეთეზე, სასარგებლოზე და სამართლიანზე მსჯელობა ფილოსოფოსის საქმეა. დაე, ასე იყოს, რადგან სიტყვა ფილოსოფოსის ქვეშ გულისხმობენ პატიოსან ადამი-

ანს. რატომღა უნდა გაგიკვირდეს, როცა ორატორი, რომელსაც ჩვენ არ განვასხვავებთ პატიოსანი ადამიანისგან, იმავე საკითხებით დაინტერესდება?

მე უკვე პირველ წიგნში ვაჩვენე, რომ ფილოსოფოსებმა მითვისეს ის ნაწილი, რომელიც ყოველთვის ორატორებს ეკუთვნოდათ. შესაბამისად, არა ჩვენ დავუფუძლეთ მათ საკუთრებას, არამედ, ისინი – ჩვენსას. ბოლოს, თუ დიალექტიკას შეუძლია ყველაფერზე იმსჯელოს, რისთვის შევზღუდოთ რიტორიკა, რომელიც დიალექტიკისგან მხოლოდ გამოსვლით განსხვავდება?

აი, კიდევ ერთი წინააღმდეგობა: ორატორმა თუ ყველაფერზე უნდა ილაპარაკოს, ე. ი. ყველაფერი უნდა იცოდეს. მე ამაზე შემიძლია ციცერონის სიტყვებით ვუპასუხო: „ვერც ერთი ორატორი ვერ იქნება სრულყოფილი, თუ არ შეისწავლა მეცნიერებები და სხვადასხვა საკითხები“. ჩემთვის კი, ისიც საკმარისია, თუ ორატორი საფუძვლიანად გაიაზრებს იმ საკითხს, რომელზე საუბარსაც იგი აპირებს.

ყველა შემთხვევა ვერ ეცოდინება, მაგრამ ყველაფერზე საუბარი უნდა შეეძლოს. რაზე უნდა ილაპარაკოს? რის შესახებაც სრული ინფორმაცია აქვს. იგივე ეხება მეცნიერებებს, რომლებზეც მსჯელობა მოუწევს. ჯერ ისწავლოს, მერე კი, მათზე ილაპარაკოს.

თქვენ ფიქრობთ, რომ მხატვარს თავის ხელოვნებაზე, ხოლო მუსიკოსს – მუსიკაზე შეუძლია უკეთ ისაუბროს, ვიდრე ორატორს – უცნობ საქმეზე? რა თქმა უნდა. ნებისმიერი მთხოვნელი უკეთ იტყვის თავის საქმეზე, ვიდრე ორატორი, რომელმაც არ იცის, რაში მდგომარეობს საქმის არსი, მაგრამ თუ ინფორმაციას მოკრებს მხატვრისგან, მუსიკოსისგან და

ყველა მთხოვნელისგან, ორატორი, უდავოდ, უკეთ ილაპარაკებს, ვიდრე თავად ისინი – თავიანთ საქმეზე. თუმცა, მხატვარიც იტყვის თავის ხელოვნებაზე, მუსიკოსიც – მუსიკაზე თუ იგი არ იქნება ორატორი, მაგრამ ისე გააკეთებს ამას, როგორც ორატორი გააკეთებდა. ადამიანი, რომელიც არ არის ექიმი, შეიძლება ჭრილობა ექიმივით გადაახვიოს. ნუთუ ამგვარი რამეები არ შედის არც სახოტბო, არც სათათბირო, არც სასამართლოზე წარმოსათქმელ სიტყვებში? როდესაც ოსტის პრისტანის მოწყობაზე მსჯელობდნენ, ორატორი არ იყო ვალდებული თავისი აზრი ეთქვა? საქმე კი ეხებოდა არქიტექტორის მოვალეობას. კიბო და ლაქები სხეულზე რომ მოწამვლის, ან სოკოს ნიშანია, ამაზე ორატორი არ მსჯელობს? ეს კი მედიცინას ეკუთვნის. რიცხვები და საზომები ზოგჯერ არ შედის მის ინტერესებში? ეს გეომეტრიას განეკუთვნება. ჩემი აზრით, ყველა ეს საგანი, ასე თუ ისე, შედის ორატორის მოვალეობაში. თუ ამ საკითხს არ გადაეყრება, მაშინ მასზე არც ისაუბრებს.

ასე რომ, ჩვენ სწორად ვთვლით – რიტორიკის საგანია ყველაფერი, რაზეც კი ლაპარაკი შეიძლება. ეს ჩვეულებრივი საუბრით მტკიცდება. თუ უბრალოდაც ვაპირებთ ამა თუ იმ თემაზე საუბარს, ხშირად წინასწარ ვამზადებთ მსმენელს ჩვენი გამოსვლის შინაარსთან, ან საგანთან დაკავშირებით.

გორგიასის აზრით, ორატორმა უნდა იცოდეს ყველაფერი, რაზეც კი შეიძლება დაუსვან შეკითხვა. ჰერმაგორასიც ასევე ფიქრობს.

თუ ის ფიქრობდა, რომ ეს შეკითხვები ორატორს არ ეკუთვნის, მე მაინც სხვაგვარად ვხედავ ამ საკითხს, მაგრამ მასაც რომ არ ეკუთვნოდეს, მე მაინც მისი კომპეტენციის იმედი

მაქვს, რადგან არ არსებობს საგანი, ან შეკითხვა, რომელიც მასთან არ იქნება დაკავშირებული.

არისტოტელეც რომელიც რიტორიკას სამ ნაწილად ჰყოფდა – სასამართლო, სათათბირო და საჩვენებელი, თვლიდა, რომ ორატორის ხელში იყო ყველაფერი, რადგან არ არსებობს საგანი, ჩამოთვლილთაგან რომელიმეში რომ არ ხვდებოდეს.

ზოგიერთ მწერალს აინტერესებდა, რა არის რიტორიკის იარაღი. იარაღს იმას ვუწოდებ, რომლის გარეშეც მიზნის მიღწევა შეუძლებელი იქნებოდა. ვფიქრობ, ეს მხატვარზეა და არა მეცნიერებაზე. ცოდნა იარაღს არ ითხოვს. ის თავად არის იარაღი, თუმცა ჯერ არაფერი შეუქმნია, მაგრამ მხატვარს ესაჭიროება იარაღი, როგორც მჭრელს – საჭრეთელი, ფუნჯი – ფერმწერს. ამას ავხსნით, როცა რიტორიკაზე ვისაუბრებთ.

ლათინურიდან თარგმნა **ნინო ჩიხლაძემ**